

خلاصه مدیریتی طرح پژوهشی

بررسی چالش‌ها و مسائل انتقال جمعیتی در ایران

فهرست عناوین:

مقدمه	۴
۱- انتقال جمعیتی و تحولات مفهومی آن	۷
الف) چالش‌ها و مسائل ناشی از گذار جمعیتی	۹
ب) چالش‌ها و مسائل ناشی از گذار جمعیتی دوم	۱۲
۲- چالش‌های گذار دوم جمعیتی	۱۲
۲-۱) چالش‌های جمعیتی	۱۲
الف) کاهش حجم و رشد جمعیت ملی	۱۴
ب) کاهش باروری و قدرت تجدید نسل	۱۵
ج) افزایش میانه سنی و سالمندی جمعیت	۱۶
د) کاهش جمعیت در سن کار	۱۷
۲-۲) چالش‌های اجتماعی - فرهنگی	۱۸
الف) بحران ساختاری خانواده	۱۸
ب) اختلال در حمایت‌های بین نسلی	۱۹
ج) شکاف‌های نسلی در اثر بهم خوردن توازن جمعیت نسل‌ها	۱۹
د) کاهش تدریجی سرمایه اجتماعی	۲۰
ه) جمع شدن چترهای حمایتی خانواده از سالمندان	۲۰
۲-۳) چالش‌های سیاسی	۲۱
۲-۴) چالش‌ها و فرصت‌های اقتصادی	۲۲
۳- تحولات جمعیت ایران گذشته، حال و آینده	۲۴
۳-۱) زمینه‌های تاریخی تحولات جمعیتی در ایران	۲۴
۳-۲) نتایج پیش‌بینی جمعیت کشور توسط سازمان ملل در سال ۲۰۰۹	۲۶
۳-۳) مقایسه هرم‌های سنی جمعیت ایران با الگوهای متفاوت رشد کم و رشد متوسط (پیش‌بینی سال ۲۰۰۹)	۲۹
۴- سیاست‌گذاری‌های جمعیتی در ایران و ضرورت بازنگری	۳۱
۴-۱) پیشینه سیاست جمعیتی کشور در قوانین برنامه توسعه کشور	۳۱
۵- نظر اسلام در مورد اتخاذ سیاست‌های مطلوب جمعیتی	۳۲
۵-۱) نظر اسلام در مورد ازدواج و تشکیل خانواده	۳۳
۵-۲) نظر اسلام در مورد کمیت جمعیت	۳۳
۵-۳) نظر اسلام حمایت از فرزندان و فرزند دار شدن	۳۴
۵-۴) نظر اسلام در مورد ترجیح جنسی	۳۴
۵-۵) نظر اسلام در مورد کیفیت جمعیت	۳۵
۶- چشم انداز بازنگری در سیاست‌گذاری‌های جمعیتی موجود	۳۶
۷- پیشنهادات	۳۸

۸ ضمیمه پیش بینی های جمعیتی و اعتبار آنها..... ۳۹

فهرست جداول:

- جدول ۱. تقسیم بندی کشورها براساس مراحل مختلف گذار جمعیت براساس میزان تقریبی باروری کل و میانه سنی ۸
- جدول ۲. کشورهایی که در اروپا طی دوره (۲۰۱۰-۱۹۹۰) بیشترین حجم جمعیتی را از دست داده اند..... ۱۲
- جدول ۳. نتایج پیش بینی شاخص های جمعیتی ایران براساس ادامه روند کنونی تا ۱۴۲۵..... ۱۳
- جدول ۴. نتایج پیش بینی شاخص های جمعیتی ایران براساس ادامه روند کنونی تا ۱۴۲۵..... ۱۳
- جدول ۵. تحولات تعداد و درصد رشد سالانه کل جمعیت و جمعیت سالمند (۶۰ ساله به بالا) کشور طی سال های ۱۳۸۵-۱۳۵۵..... ۱۶
- جدول ۶. تحولات جمعیت ۶۰ سال به بالا تا افق سال ۱۴۰۵..... ۱۶
- جدول ۷. تحولات درصد جمعیت در سن کار (۶۴-۱۵ ساله) در ایران تا سال ۱۴۰۵..... ۱۷
- جدول ۸. روند تغییرات شاخص های ازدواج و طلاق در ایران در سال های ۱۳۸۵-۱۳۶۵..... ۱۹
- جدول ۹. تحولات درصد رشد سالانه جمعیت ایران به تفکیک مناطق شهری و روستایی طی سال های ۸۵-۱۳۳۵..... ۲۴
- جدول ۱۰. میزان باروری کل، مرگ و میر عمومی و امید زندگی از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵..... ۲۵
- جدول ۱۱. میزان باروری کل گروه های قومی و کل کشور ۱۳۷۹-۱۳۵۱..... ۲۵
- جدول ۱۲. پیش بینی تعداد جمعیت ایران (میلیون نفر) براساس ۴ سناریوی سازمان ملل در سال ۲۰۱۰..... ۲۶

فهرست نمودارها:

- نمودار ۱. تفاوت گذار جمعیتی اول و دوم ۸
- نمودار ۲. مقایسه تغییرات جمعیت ایران براساس ۴ سناریوی سازمان ملل تا سال ۲۱۰۰..... ۲۷
- نمودار ۳. درصد اطمینان هر یک از پیش بینی های جمعیتی سازمان ملل..... ۲۸

امام راحل (ره)

در ارتباط با ظرفیت جمعیتی ایران فرموده‌اند:

«مملکت ایران ۳۵ میلیون حالا می‌گویند جمعیت دارد. وسعتش آنقدر است که برای صد و پنجاه میلیون تا دویست میلیون جمعیت کافی است. یعنی اگر دویست میلیون جمعیت داشته باشد، در ایران به رفاه زندگی می‌کنند.»

(صحیفه امام - جلد ۷ - صفحه ۳۹۳).

از بیانات رهبر معظم انقلاب:

من معتقدم که کشور ما با امکاناتی که داریم می‌تواند صد و پنجاه میلیون نفر جمعیت داشته باشد. من معتقد به کثرت جمعیت، هر اقدام و تدبیری که می‌خواهد برای متوقف کردن رشد جمعیت انجام بگیرد بعد از صد و پنجاه میلیون انجام بگیرد.

مقدمه

این طرح پژوهشی به دنبال بررسی چالش‌ها و مسائل ناشی از انتقال جمعیتی در نگاهی کلی و بطور ویژه چالش‌های ناشی از انتقال جمعیتی در ایران است. انتقال جمعیتی یک تحول جمعیتی بنیادین و فراگیر است، و در همه کشورهای دنیا امری اجتناب ناپذیر است. و دیر یا زود هر کشوری آن را تجربه خواهد کرد.

به دلیل ناهماهنگی زمانی گذار جمعیتی با گذار اقتصادی و اجتماعی و عدم سیاست‌های اقتصادی، اجتماعی متناسب با آن، در بسیاری از کشورها مسائلی بروز و ظهور خواهد یافت که اگر در مورد آنها چاره اندیشی نشود جوامع را با بحران‌های حادی روبرو خواهد ساخت.

امروزه بسیاری از کشورها در حالت عدم تعادل جمعیتی قرار دارند، از یک سو کشورهای در حال توسعه با مشکلات و مسائل رشد بی‌رویه جمعیت دست و پنجه نرم می‌کنند، از سوی دیگر جوامع توسعه‌یافته از نتایج منفی شدن رشد جمعیت و سالخورده‌گی جمعیت رنج می‌برند، به عبارت دیگر، اکثریت کشورهای جهان به نوعی با مسائل ناشی از عدم تعادل جمعیتی مواجه‌اند. این مطالعه در پی تشریح چالش‌ها و مسائل جمعیتی پیش‌روی جامعه ایران با توجه به تجربه‌های جهانی است، تا از این رهگذر اقدامات پیشگیرانه لازم در زمینه جلوگیری از بروز بحران‌های جمعیتی آتی صورت پذیرد.

ایران در حال حاضر از باروری طبیعی^۱ به یک باروری ارادی^۲ رسیده است. فرض کنیم سیاست جمعیتی کشور بیست و اندی سال پیش با دید کارشناسی تهیه شده است، بدیهی است که پس از گذشت این مدت، بررسی سیاست‌ها، ارزیابی نتایج و امکان تجدید نظر احتمالی تقویت شده باشد.

۱. منظور جامعه ای است که در آن استفاده از وسایل پیشگیری از حاملگی رایج نیست، و زاد و ولد کنترل نشده است.
۲. منظور جامعه ای است که در آن استفاده از وسایل پیشگیری از حاملگی رایج شده، و زاد و ولد حالت کنترل شده پیدا نموده است.

همانگونه که می‌دانیم، اولین و مهمترین وظیفه هر مسئول ارشد جامعه صیانت و اعتلاء جامعه است و حفاظت جامعه منوط به بقای نسل است. حال اگر به منابع داخلی و بین‌المللی مراجعه شود به اطلاعاتی برمی‌خوریم که زمینه‌ساز نگرانی است. یک شاخص شناخته شده زاد و ولد، نرخ باروری کل (T.F.R) است.

در بیان ساده‌تر منظور از نرخ باروری کل تعیین تعداد فرزندی است که جانشین والدین شوند، اگر این شاخص در حد ۲/۱ بچه یا کمتر باشد به معنی کاهش تدریجی جمعیت و نهایتاً انقراض نسلی است. با مراجعه به ارقام مرکز آمار ایران و سازمان ملل در سال ۱۳۸۵ این رقم برای کل کشور ۱/۸ فرزند است. یعنی ۱۸ فرزند با ۲۰ نفر والدین جایگزین می‌شود که ۲ نفر کمتر از حد جانشینی است. این رقم در حال حاضر (۱۳۹۰) به حدود ۱/۶ فرزند برای هر مادر رسیده است. در صورت اثبات صحت رقم یاد شده علیرغم نظر منتقدان، موضوع انقراض تدریجی نسل مطرح و با ملحوظ داشتن عامل مهاجرت تقویت می‌شود. تردیدی نیست که باید برای اصلاح آن به روش مقتضی اقدام شود. یادآور می‌شود که این شرایط مختص ایران نیست و می‌دانیم که هم اکنون تعدادی از کشورهای پیشرفته که نرخ باروری کل آنها کمتر از ۲ است با ارائه مشوق‌هایی تلاش دارند تا والدین را به داشتن فرزند بیشتر ترغیب کنند و کسی هم اقدامات آنها را منفی ارزیابی نمی‌کند. حال شما از جمعیت‌شناسان داخلی و بین‌المللی سؤال کنید آیا باروری کلی ۱/۶، نگران کننده است یا نه؟ اگر همگی تأیید کردند پس ضرورت بررسی موضوع و اصلاح سیاست‌ها جای تردید نخواهد داشت.

در آن صورت می‌توان در راستای بهینه کردن جمعیت و تدوین سیاست جامع جمعیتی اقدام کرد. اضافه می‌نماید که اتخاذ سیاست جمعیتی لزوماً مترادف با تحدید یا افزایش موالید نیست. بلکه جنبه‌های دیگر جمعیت از جمله آموزش، اشتغال مولد، مهاجرت و هر کدام از اهمیت خاصی برخوردارند.

تجربه انتقال جمعیتی کشورهای مختلف جهان نشان می‌دهد که برخی از کشورها به سبب رشد فزاینده جمعیتی و عدم تناسب بین جمعیت و امکانات با مشکلات دوره گذار و ما قبل گذار جمعیتی مواجه هستند یکی از اساسی‌ترین مشکلات اینگونه جوامع عدم تناسب بین نیازهای جمعیتی و امکانات جامعه است.

دسته دوم کشورهایی هستند که با مسائل و مشکلات جمعیتی مابعد گذار درگیر هستند. از جمله این مشکلات می‌توان به کمبود نیروی کار و سالمندی جمعیت اشاره داشت. به عبارت دیگر، اکثریت کشورهای جهان به نوعی با مسائل ناشی از عدم تعادل جمعیتی مواجه هستند.

آینده‌گری چالش‌ها و مسائل ناشی از انتقال جمعیتی با توجه به تجربه جهانی کشورها می‌تواند در شناسایی چالش‌های محتمل ناشی از گذار جمعیتی ایران بصیرت آفرین باشد. لذا ضرورت و اهمیت این مطالعه از بعد مسئله شناسی و پیش‌بینی و پیش‌گیری مسائل جمعیتی محتمل الوقوع است.

باید یادآوری نمود که ساختار کلی جمعیت همانند یک اندامواره است که باید بین تمام بخش‌های آن نوعی تعادل پویا و تجدید شونده برقرار باشد و نمی‌توان یک وضعیت جمعیتی ثابت و مفروضی را به عنوان یک وضعیت ایده‌آل در نظر گرفت، زیرا تغییرات جمعیتی علاوه بر اینکه از پارامترهای جمعیتی ناشی می‌شود از بسیاری از عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که به مرور زمان در مسیر تحول کشورها رخ می‌دهد تأثیر می‌پذیرد. آنچه که از طریق سیاست‌های جمعیت قابل اعمال می‌باشد، حفظ تعادل پویای ساختار کلی جمعیت است، جهت حفظ این تعادل پویا لازم است بطور مداوم تغییرات جمعیت مطالعه و دورنمای تحولات جمعیتی ترسیم شود، در صورتی که مطالعات، احتمال خارج شدن جمعیت از حالت تعادلی خود را نشان دهد، سیاست‌های جمعیتی لازم اعمال شود.

۱- نظریه انتقال جمعیتی و تحولات مفهومی آن

جمعیت‌شناسان برای تحلیل و تبیین تحولات جمعیتی جوامع از نظریه "گذار جمعیتی"^۱ استفاده می‌کنند. روایت‌های کلاسیک از نظریه گذار جمعیتی ناظر بر تغییر از حالت تعادل طبیعی (۱*) به حالت تعادل ارادی (۲*) جمعیتی است (سرائی، ۱۳۷۶: ۵۲). در تعادل طبیعی، میزان‌های باروری و مرگ‌ومیر در اثر عوامل

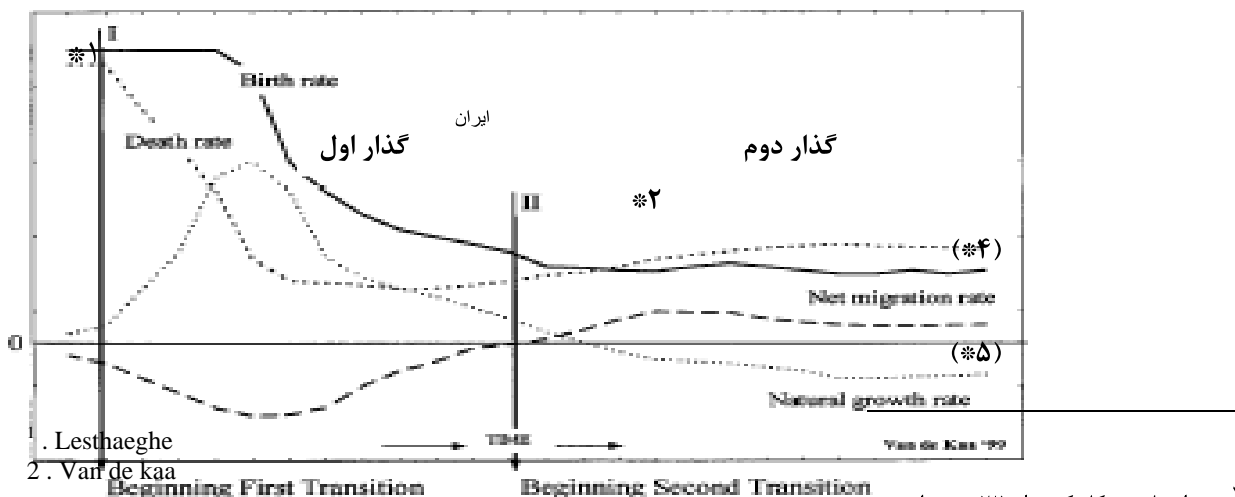
^۱ . Demographic Transition

^۲ . برای نشان دادن هریک از وضعیت‌های جمعیتی در مسیر گذار اول و دوم جمعیتی بر روی نمودار شماره (۱) در متن از شماره های ستاره دار استفاده شده است.

زمینه‌ای غیرقابل کنترل بالا، و در نتیجه رشد جمعیت بسیار پایین است. در مسیر توسعه و نوسازی میزان‌های باروری، مرگ‌ومیر و رشد جمعیت به سطح حداقل می‌رسد، لذا جوامع وارد مرحله تعادل ارادی می‌شوند، گذار از تعادل طبیعی به تعادل ارادی که همراه با رشد بالای جمعیتی(*) است بیش از ۱۰۰ سال طول می‌کشد(نمودار ۱).

در روایت‌های کلاسیک از نظریه گذار جمعیتی، درباره تحولات جمعیتی، اجتماعی بعد از گذار اول جمعیتی سخنی به میان نیامده است، لذا برخی از جمعیت‌شناسان معاصر تلاش نموده‌اند، وضعیت جدید جمعیتی جوامع توسعه‌یافته را در قالب نظریه گذار دوم جمعیتی تشریح و تحلیل کنند. نظریه گذار دوم جمعیتی که توسط جمعیت‌شناسان معاصر از جمله لسته‌هاک^۱ و ون‌دی‌کا^۲ (۱۹۹۹) مطرح شده است، تصویر نسبتاً روشنی از تغییرات جمعیتی در جوامع پسمدرن را ارائه می‌دهد. ون‌دی‌کا (۲۰۰۲) در بیان تفاوت اساسی گذار اول و دوم جمعیتی می‌گوید: «اگر کاهش مداوم مرگ‌ومیر مشخصه اصلی گذار اول جمعیتی جوامع است، باروری زیر سطح جانشینی^۳ (*) مشخصه اصلی گذار دوم جمعیتی است». در این مرحله رشد طبیعی جمعیت به دلیل فزونی گرفتن میزان مرگ‌ومیر بر میزان موالید منفی می‌شود(*) و حجم جمعیتی جوامع رو به کاهش می‌گذارد (نمودار ۱).

نمودار(۱). تفاوت گذار اول و دوم جمعیتی

Source: Van de Kaa (2001).

در نمودار (۱) و جدول (۱) تعدادی از کشورهای جهان بر حسب موقعیت‌شان در هریک مراحل گذار جمعیتی طبقه‌بندی شده‌اند. همچنانکه ملاحظه می‌شود، بیشتر کشورهای افریقایی در مرحله نخست گذار اول جمعیتی قرار دارند. در حالی که بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته از جمله ژاپن، ایتالیا، آلمان، اسپانیا و... در حال حاضر مسائل گذار دوم جمعیتی را تجربه می‌کنند.

جدول (۱). تقسیم بندی کشورها براساس مراحل مختلف گذار جمعیت براساس میزان تقریبی باروری کل و میانه سنی جمعیت در سال ۲۰۰۰

مرحله	میزان باروری کل	میانه سنی
مرحله نخست گذار اول جمعیتی (نیجر، سومالی، اوگاندا و ...)	۸-۶/۸	۲۲-۱۵
در حال گذار: (پاکستان، عمان، بوتان و ...)، (مصر، نیکاراگوئه، مراکش و ...)، (ازبکستان، پرو، سری لانکا و ...)	۷-۵	۲۷-۲۳
	۹-۴/۳	۳۲-۲۸
	۹-۲/۲	۳۷-۳۳
گذار دوم جمعیتی: مرحله سقوط جمعیتی (لتونی، روسیه، آلمان، ایتالیا، اسپانیا و ...)	۶۹-۱/۱	۵۴-۳۸

اخیراً دیوید کلمن^۱ (۲۰۰۵) فکر گذار سوم جمعیتی را طرح کرده است، وی افزایش مهاجرت‌های بین‌المللی و شکل‌گیری شبکه‌های مهاجرتی در سطح جهان را مهم‌ترین مشخصه گذار سوم جمعیتی می‌داند. به اعتقاد او این‌گونه مهاجرت‌ها ترکیب ملی و قومیتی جوامع اروپایی را دچار دگرگونی اساسی خواهد کرد. او عوامل اصلی جریان‌ات مهاجرت‌های بین‌المللی را، تغییرات الگوهای همسریابی، شغل‌یابی فراملی، و همانند شدن و یا به حاشیه رفتن جمعیت‌های قومی می‌داند.

^۱ . David Colman

در ادامه مطلب چالش‌ها و فرصت‌های ناشی از گذار جمعیتی اجمالاً در دو بخش بررسی خواهد شد. بخش اول به چالش‌های گذار اول جمعیتی اختصاص دارد، و در بخش دوم چالش‌های گذار دوم جمعیتی بررسی می‌شود. از آنجا که به زعم برخی از جمعیت‌شناسان و بر اساس شواهد و قرائن جمعیتی، در حال حاضر (۱۳۸۹) ایران مراحل پایانی گذار اول جمعیتی را تجربه می‌کند و در آستانه ورود به گذار دوم جمعیتی است، مسائل و چالش‌های گذار دوم جمعیتی بصورت مفصل‌تری مورد بررسی قرار می‌گیرد.

الف) چالش‌ها و مسائل ناشی از گذار اول جمعیت

در مرحله نخست گذار اول جمعیتی، میزان‌های مولید و مرگ‌ومیر در سطح بالایی قرار دارند و به تبع آن، میزان رشد طبیعی جمعیت اندک است. در این مرحله میانه سنی بین حدوداً ۲۲- ۱۵ سال است، و امید زندگی به سختی به بالای ۴۰ سال می‌رسد. هم‌اکنون علی‌رغم پیشرفت‌های جهانی در علوم مختلف و نیز استفاده فراگیر از آنتی بیوتیک‌ها و کنترل بیماری‌های واگیردار، تعداد قابل توجهی از کشورهای جهان بویژه در قاره آفریقا از سطح باروری و مرگ‌ومیر بالایی برخوردارند، و به نوعی هنوز در مرحله نخست گذار اول جمعیتی قرار دارند.

برای مثال، در سال ۲۰۰۸ میلادی میزان باروری کل و مرگ‌ومیر عمومی در کشور سومالی به ترتیب برابر با ۶/۴ و ۱۶ در هزار بوده، این میزان‌ها برای اوگاندا برابر با ۶/۴ و ۱۳، برای زامبیا برابر با ۵/۹ و ۱۷ و برای تانزانیا برابر با ۵/۶ و ۱۲ در هزار بوده است. این در حالی است که در همین سال، متوسط میزان باروری کل، در جهان ۲/۶ بچه برای هر مادر و میزان مرگ‌ومیر عمومی برابر با ۸ در هزار بوده است.

در مرحله نخست گذار اول جمعیتی سرمایه‌گذاری در مورد تنظیم خانواده، کاهش مرگ‌ومیر اطفال، مهار بیماری عفونی و انگلی، ارتقاء بهداشت کودکان و مادران، آموزش و تربیت در دوره ابتدایی از اهم نیازهای اجتماعی، جمعیتی است. به علت بالا بودن بار وابستگی کودکان، فشار اقتصادی زیادی به جمعیت فعال جامعه وارد خواهد شد، در این مرحله ساختار سنی جمعیت‌ها بسیار جوان و قابلیت تولید و پس‌انداز اقتصادی بسیار پایین است.

مرحله دوم گذار اول جمعیتی با کاهش اساسی در میزان‌های مرگ‌ومیر آغاز می‌شود. در این مرحله میزان مرگ‌ومیر بویژه مرگ‌ومیر اطفال و نوزادان بتدریج کاهش یافته، اما میزان‌های باروری همچنان در سطح بالایی قرار دارد، لذا رشد طبیعی جمعیت افزایش می‌یابد، بنابراین شاهد افزایش‌های اساسی در حجم جمعیت‌های ملی در جوامع در حال گذار خواهیم بود (نمودار ۱).

این مرحله را می‌توان مرحله "انفجاری جمعیت" جوامع نام نهاد. در کنار این تغییرات حجمی و ترکیبی جمعیت، شاهد تغییرات فضایی و مکانی جمعیتی خواهیم بود. آغاز و شدت گرفتن مهاجرت‌های دسته جمعی از مناطق روستایی به مناطق شهری از عمده‌ترین چالش‌های جمعیتی جوامع در این مرحله از گذار جمعیتی است (زلینسکی، ۱۹۷۹).

بعد از افت اساسی میزان‌های مرگ‌ومیر، با تأخیری نسبتاً طولانی میزان باروری نیز رو به کاهش می‌گذارد. بنابراین شکل هرم‌های سنی جمعیت‌ها کاملاً دگرگون می‌شوند، این فرایند موجب پیدایش نوعی حالت برآمدگی و تورم در تعداد و حجم جمعیت در سنین جوانی و میان‌سالی می‌شود. با سرعت یافتن کاهش باروری به تدریج شکل سنتی هرم سنی که عموماً مثلثی شکل است، تغییر می‌کند و پایه‌های هرم سنی کوچکتر می‌شود و شکل تحدب و برآمدگی هرم سنی در سنین میانی تکمیل خواهد شد.

بنابراین ادامه گذار اول جمعیتی، همراه با تغییرات تدریجی ساختمان سنی است. نتیجه بالا بودن سطح باروری و افت اساسی آن در یک دوره نسبتاً بلند مدت، افزایش جمعیت در سن کار است، یعنی زمانی که برآمدگی بوجود آمده در اثر باروری بالا در هرم سنی، به طرف سنین میانی هرم سنی میل می‌کند. برخی از جمعیت‌شناسان از این مرحله تحت عنوان «فرصت جمعیتی» یاد می‌کنند، و مهم‌ترین مشخصه این دوران افزایش جمعیت در سن کار است. فرصت جمعیتی وقتی رخ می‌دهد که افزایش جمعیت در سنین کار با کاهش جمعیت در سن وابستگی (زیر ۱۵ سال و بالای ۶۵ سال) توأم می‌گردد.

پنجره جمعیتی به شکل‌های متفاوتی منجر به بروز فرصت‌ها برای رشد تولید سرانه می‌شود. افزایش تعداد تولیدکنندگان (جمعیت در سن کار) نسبت به تعداد مصرف‌کنندگان (جمعیت کودکان و نوجوانان و

سالمندان) بطور طبیعی افزایش تولید سرانه را بدنبال دارد(بلوم^۱ و ویلیامسن^۲ (۱۹۹۸) در مورد تاثیرات ساختار سنی بر رشد اقتصادی در آسیای شرقی نشان داد که افزایش جمعیت در سن کار در جهش اقتصادی آسیای شرقی بسیار مؤثر بوده است، بطوری که بین یک چهارم تا دو پنجم معجزه اقتصادی^۳ آسیای شرقی را به بهره گیری از پنجره جمعیتی شان نسبت داده اند.

لازم به تاکید است که پنجره جمعیتی و بهره‌وری اقتصادی ناشی از آن همواره قطعی نیست و این واژه ممکن است به اشتباه تعبیر شود. برای تحقق این فرصت نیاز به اتخاذ سیاست‌های مناسب در حیطه آموزش، بهداشت، انعطاف پذیری بازار کار، توسعه اشتغال و نیز تشویق سرمایه‌گذاری و پس انداز است.

ب- چالش‌ها و مسائل ناشی از گذار جمعیتی دوم

چالش‌ها و مباحث جمعیتی گذار جمعیتی دوم شامل: الف) کاهش حجم و رشد جمعیت ملی؛ ب) کاهش باروری و قدرت تجدید نسل؛ ج) افزایش میانه سنی و سالمندی جمعیت و د) کاهش جمعیت در سن کار و افزایش مهاجرین خارجی است.

الف) کاهش حجم و رشد جمعیت ملی

از ویژگی‌های الگوی مابعد انتقال جمعیتی کاهش حجم و رشد جمعیتی است که بلاکر در سال ۱۹۴۷ از آن تحت عنوان سقوط جمعیتی یاد می‌کند. در حال حاضر بسیاری از کشورهای توسعه یافته در مرحله سقوط جمعیتی هستند، انجمن جمعیت شناسی اروپا^۴ تعداد کل جمعیت اروپا را در سال ۲۰۰۹ معادل ۴۹۷/۸ میلیون نفر اعلام نموده است که تا سال ۲۰۳۰ به ۴۹۳/۷ میلیون نفر خواهد رسید. این ارقام نشان می‌دهد که جمعیت اروپا طی ۲۰ سال آینده حدود ۵ میلیون نفر کاهش خواهد داشت.

جدول شماره ۲ کاهش حجم جمعیت ملی را در کشورهایی که بیشترین کاهش را طی دوره ۲۰۱۰-

۱۹۹۰ تجربه کرده‌اند، نشان می‌دهد.

^۱ . Bloom

^۲ . Williamson

^۳ . Economic miracle

^۴ . [www. populationeurope.org](http://www.populationeurope.org)

جدول (۲). کشورهایی که در اروپا طی دوره (۲۰۱۰-۱۹۹۰) بیشترین حجم جمعیتی را از دست داده‌اند.

نام کشور	جمعیت (میلیون)		تغییرات (درصد)
	۱۹۹۰	۲۰۱۰	
لتونی	۲/۷	۲/۳	-۱/۷
استونی	۱/۶	۱/۳	-۱۴/۷
بوسنی و هرزگوین	۴/۵	۳/۹	-۱۴/۵
بلغارستان	۸/۸	۷/۶	-۱۳/۶
اوکراین	۵۱/۸	۴۵/۷	-۱۱/۷
رومانی	۲۳/۲	۲۱/۵	-۷/۵

www.populationeurope.org

در جداول شماره ۳ و ۴ نتایج پیش‌بینی جمعیت کشور در صورت ادامه روند فعلی (نرخ‌های سال ۱۳۹۰) با طوح باروری متفاوت در سال پایه مطالعه شده است. همچنان که ملاحظه می‌شود تداوم میزان باروری کل زیر سطح جانشینی در طول دوره پیش‌بینی موجب می‌شود که از سال ۱۴۱۵ با رشد منفی جمعیتی مواجه شویم.

جدول ۳- نتایج پیش‌بینی شاخص‌های جمعیتی ایران ادمه روند گذشته بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵ میزان باروری کل سال پایه: ۱/۸ (جمعیت کل)

سال پیش‌بینی	تعداد جمعیت	میزان رشد جمعیت	میزان خام موالید	میزان خام مرگ و میر	میزان باروری کل	میزان تجدید نسل خالص	میزان امید زندگی
۱۳۸۵	۷۰/۵۰	۱/۲۵	۱۸/۶	۶/۱	۱/۸	۰/۸۸	۷۱/۳
۱۳۹۰	۷۴/۷۹	۱/۱۰	۱۷/۱	۶/۱	۱/۶	۰/۷۸	۷۲/۲
۱۳۹۵	۷۸/۵۳	۰/۸۷	۱۴/۹	۶/۲	۱/۵۴	۰/۷۵	۷۳
۱۴۰۰	۸۱/۲۸	۰/۵۷	۱۲	۶/۴	۱/۴۸	۰/۷۲	۷۳/۸
۱۴۰۵	۸۲/۹۴	۰/۳۱	۱۰	۶/۸	۱/۴۱	۰/۶۹	۷۴/۷
۱۴۱۰	۸۳/۸۴	۰/۱۵	۹/۲	۷/۶	۱/۳۵	۰/۶۶	۷۵/۵
۱۴۱۵	۸۴/۲۰	۰/۰۴	۹/۱	۸/۷	۱/۳۵	۰/۶۶	۷۶/۳
۱۴۲۰	۸۳/۹۶	-۰/۱۲	۸/۶	۹/۹	۱/۳۵	۰/۶۶	۷۷/۱
۱۴۲۵	۸۲/۹۴	-۰/۳۳	۷/۸	۱۱/۲	۱/۳۵	۰/۶۶	۷۸

جدول ۴. نتایج پیش بینی شاخص های جمعیتی ایران ادمه روند گذشته بین سال های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵
میزان باروری کل سال پایه: ۱/۹۶ (جمعیت ایرانی)

سال پیش بینی	تعداد جمعیت	میزان رشد جمعیت	میزان خام موالید	میزان خام مرگ ومیر	میزان باروری کل	میزان تجدید نسل خالص	میزان امید زندگی
۱۳۸۵	۷۰/۵۰	۱/۴۱	۲۰/۲	۶/۱	۱/۹۶	۰/۹۶	۷۱/۳
۱۳۹۰	۷۵/۰۲	۱/۰۹	۱۷	۶/۱	۱/۶	۰/۷۸	۷۲/۲
۱۳۹۵	۷۸/۷۷	۰/۸۷	۱۴/۸	۶/۲	۱/۵۴	۰/۷۵	۷۳
۱۴۰۰	۸۱/۵۱	۰/۵۷	۱۲	۶/۳	۱/۴۸	۰/۷۲	۷۳/۸
۱۴۰۵	۸۳/۱۸	۰/۳۱	۱۰	۶/۸	۱/۴۱	۰/۶۹	۷۴/۷
۱۴۱۰	۸۴/۱۲	۰/۱۶	۹/۳	۷/۶	۱/۳۵	۰/۶۶	۷۵/۵
۱۴۱۵	۸۴/۵۳	۰/۰۵	۹/۲	۸/۷	۱/۳۵	۰/۶۶	۷۶/۳
۱۴۲۰	۸۴/۳۳	-۰/۰۲	۸/۷	۹/۸	۱/۳۵	۰/۶۶	۷۷/۱
۱۴۲۵	۸۳/۳۲	-۰/۳۳	۷/۸	۱۱/۱	۱/۳۵	۰/۶۶	۷۸

ب) کاهش باروری و قدرت تجدید نسل

یکی دیگر از مسائل جوامع دارای الگوی ما بعد انتقال جمعیتی، بحران باروری و تجدید نسل است، که مشکل کاهش حجم جمعیت های ملی در کشورهای توسعه یافته تا حدود زیادی متأثر از آن است. به زعم بسیاری از جمعیت شناسان، کاهش باروری بعد از چند دهه متوالی، غرب را با یک بحران جمعیتی مواجه ساخته است^۱

بونگارت (۱۹۹۷) می گوید در پایان انتقال کلاسیک جمعیتی رشد طبیعی جمعیت با تحقق سه شرط به رشد صفر و منفی میل می کند:

۱- سطوح باروری به کمتر از سطح جانشینی میل کند (میزان باروری کل کمتر از ۲/۱)^۲.

۲- ساختار سنی جمعیت به سالخوردگی گرایش یابد.

۳- کاهش مرگ ومیر متوقف شود (Bonggarts, 1997).

^۱. www.voxeu.org

^۲. اگر سطح باروری بالاتر از سطح جانشینی باشد، رشد جمعیت بالاتر از صفر خواهد بود، اما اگر از سطح جانشینی (۲/۱) کمتر شود، رشد جمعیت در بلند مدت منفی خواهد شد.

الگوی گذار باروری در ایران نشان‌دهنده تغییر از باروری خیلی بالا به باروری خیلی پائین است. میزان باروری کل از حدود ۷/۷ فرزند برای هر زن در سال ۱۳۴۵ به ۶/۳ فرزند در سال ۱۳۵۵ کاهش یافته است (آقاجانیان و مهریار، ۱۹۹۹). بعد از این کاهش اولیه، موقتاً وقفه‌ای در گذار جمعیتی ایران پدید می‌آید و تحت تأثیر شرایط خاص متأثر از رویداد انقلاب اسلامی، باروری در بین سال‌های ۱۳۵۸ - ۱۳۵۶ اندکی افزایش یافته و سپس تا حوالی سال ۱۳۶۳ روند نسبتاً ثابتی را ادامه می‌دهد. از سال ۱۳۶۳ به بعد مجدداً به تدریج روند کاهش باروری آغاز می‌شود و از ۶/۹ فرزند برای هر زن در این سال، به ۵/۵ فرزند در سال ۱۳۶۷ که زمان شروع مجدد برنامه‌های تنظیم خانواده است می‌رسد و از این زمان به بعد، به سرعت روند انتقالی خود را طی کرده و میزان باروری کل به ۲/۱۷ فرزند در سال ۱۳۷۹ می‌رسد (عباسی شوازی و مکدونالد، ۲۰۰۵) و روند کنونی آن نیز از ادامه همان روند قبلی تبعیت می‌کند. در سال ۱۳۸۵، میزان باروری کل برابر ۱/۸ بچه برای هر مادر بوده است، چهار استان کشور میزان باروری بین ۱/۲ و ۱/۶ فرزند و ۱۳ استان نیز باروری بین ۱/۷ و ۲/۱ فرزند داشته‌اند، میزان باروری کل در ۱۲ استان بین ۲/۱ و ۲/۴ فرزند بوده و تنها استان‌های هرمزگان با میزان باروری کل ۲/۵ و سیستان بلوچستان با باروری کل ۳/۷ فرزند بالاترین باروری در کل کشور را دارا بوده‌اند (عباسی و دیگران، ۲۰۰۶).

ج) افزایش میانه سنی و سالمندی جمعیت

از دیگر ویژگی‌های دومین انتقال جمعیتی (کاهش مداوم باروری و افزایش امید زندگی) افزایش میانگین سنی جمعیت جامعه است. بر اساس برآوردهای به عمل آمده میانه سنی در ایران در سال ۱۳۸۵ حدود ۲۳ سال بوده است که این شاخص در سال ۱۴۰۰ به حدود ۳۱ سال و در سال ۱۴۳۰ به بیش از ۴۰ افزایش خواهد یافت. کاهش میزان مرگ و میر و به دنبال آن کاهش میزان مولید، باعث افزایش امیدزندگی و افزایش جمعیت سالمندان می‌شود. در این مرحله در اثر افت باروری طی چند دهه، جمعیت وارد دوره‌ی سالمندی می‌شود. برخی

از جمعیت‌شناسان اصطلاحاً از آن تحت عنوان انفجار عمودی سالخورده‌ها یاد می‌کنند، در نهایت سالخوردگی جمعیت در مرحله پیشرفته‌ای قرار می‌گیرد که از آن تحت عنوان معکوس شدن هرم سنی یاد می‌کنند.

براساس مطالعه سازمان ملل در حال حاضر بیش از ۲۰ درصد جمعیت کشورهای توسعه یافته بالاتر از ۶۰ سال سن دارند و این نسبت تا سال ۲۰۵۰ به ۳۲/۴ درصد کل جمعیت کشورهای توسعه‌یافته خواهد رسید.

براساس این پیش‌بینی تا سال ۲۰۲۵ نزدیک ۱۱ درصد از کل جمعیت ایران در سنین بالای ۶۰ سال قرار خواهد گرفت و این نسبت تا سال ۲۰۵۰ به نزدیک ۲۶ درصد خواهد رسید یعنی بیش از یک چهارم کل جمعیت ایران سالخورده خواهند بود. این تحول بزرگ مستلزم توسعه قابل ملاحظه اقدامات حمایتی و تأمین‌ی است.

جدول ۵. تحولات تعداد و درصد رشد سالانه کل جمعیت و جمعیت سالمند (۶۰ساله به بالا)

کشور طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۵۵

سال	جمعیت (هزار نفر)	جمعیت سالمند ۶۰ ساله و بیشتر (هزار نفر)	سهم جمعیت سالمند از جمعیت کشور (درصد)	متوسط رشد سالانه (درصد)	
				کل جمعیت	جمعیت سالمند
۱۳۵۵	۳۳۷۰۹	۱۷۷۰	۵/۲	-	-
۱۳۶۵	۴۹۴۴۵	۲۶۸۸	۵/۴	۳/۹۱	۴/۲
۱۳۷۵	۶۰۰۵۵	۳۹۷۸	۶/۶	۱/۹۶	۴/۰
۱۳۸۵	۷۰۴۹۵	۵۱۲۱	۷/۳	۱/۶۱	۲/۵

مأخذ: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۵۵

جدول ۶. تحولات جمعیت ۶۰ سال به بالا تا افق سال ۱۴۰۵

سال	۱۳۸۵	۱۴۰۵	کل مرد و زن (تعداد، هزار نفر)	کل افزایش در فاصله ۱۳۸۵-۱۴۰۵
کل کشور	۵۱۲۱	۱۰۰۴۸	+۴۹۲۷	۹۶/۲
شهری	۳۲۷۹	۷۶۳۱	+۴۳۵۲	۱۱۰/۳
روستایی	۱۸۴۲	۲۴۱۷	+۵۷۵	۸۳/۱۸

منبع: زنجانی، حبیب الله و دیگران، ۱۳۸۹.

جدول شماره ۶ نتایج یکی از تازه ترین مطالعات در زمینه تحولات سالمندی در ایران را نشان می دهد. همانطوریکه ملاحظه می گردد، جمعیت ۶۰ سال به بالا تا سال ۱۴۰۵ بیش از ۹۶ درصد افزایش خواهد داشت و در حدود ۵ میلیون نفر به جمعیت فعلی سالمند کشور اضافه خواهد شد.

د) کاهش جمعیت در سن کار

یکی از مسائل اساسی جمعیتی کشورهایی که در مرحله مابعد انتقال جمعیتی قرار دارند، کاهش جمعیت در سن کار و به دنبال آن افزایش تدریجی جمعیت مهاجرین خارجی است. بعد از دوران انتقال از برهه انفجار موالید، نسل های بعدی بتدریج کوچک تر و کوچک تر خواهند شد و در نتیجه حجم جمعیت وارد شده به سن کار هم رو به کاستی می گراید و کمبود نیروی کار فراهم می شود

جدول شماره (۷). تحولات درصد جمعیت در سن کار (۶۴-۱۵ سال) در ایران تا سال ۱۴۰۵

سال	جمعیت کل	شهری	روستایی
۱۳۸۵	۶۹/۷۳	۷۱/۵۲	۶۵/۸۴
۱۳۹۰	۷۰/۹۶	۷۲/۲۹	۶۸/۰۳
۱۳۹۵	۶۹/۸۸	۷۱/۰۹	۶۷/۲۰
۱۴۰۰	۶۸/۵۴	۶۹/۶۴	۶۶/۱۸
۱۴۰۵	۶۹/۴۷	۷۰/۲۸	۶۷/۸۵
تغییرات به درصد	-۰/۳۷	-۱/۷۳	+۳/۰۵

منبع: زنجانی و دیگران، ۱۳۸۹

جدول شماره (۷) نشان می‌دهد که جمعیت در سن کار تا سال ۱۴۰۵ بویژه در مناطق شهری کشور روند کاهشی خواهد داشت. جمعیت در سن کار کل کشور ۰/۳۷- مناطق شهری ۱/۷۳- درصد کاهش نسبت جمعیتی را تا سال ۱۴۰۵ نشان می‌دهند. به طور مشخص می‌توان از جدول فوق چنین استنباط کرد که جمعیت در سن کار از سال ۱۳۹۰ به بعد روند کاهشی خود را آغاز خواهد نمود.

۲-۲- چالش‌های اجتماعی – فرهنگی

الف) بحران ساختاری خانواده

زمانی که جوامع وارد دومین انتقال جمعیتی می‌شوند، نظام ارزشی و نگرشی آنها به ویژه در زمینه ازدواج، تشکیل خانواده و ارزش فرزندان تغییرات اساسی می‌یابد، در این مرحله شکل سنتی تشکیل خانواده، تعریف سنتی نقش زنان و مردان در خانه و تعهدات و قیود خانوادگی نیز تغییر خواهد کرد، و این بعلاوه حضور بیشتر زنان در آموزش و اشتغال و شیوع ارزش‌های اجتماعی طبقه متوسط غرب در جوامع در حال توسعه است.

افزایش سن ازدواج، و تمایل کمتر به تشکیل خانواده، افزایش ناسازگاری‌های زوجین، افزایش طلاق، کاهش نرخ شیوع ازدواج، افزایش نرخ مجرد قطعی، تمایل کمتر برای داشتن فرزند و برعکس تمایل بیشتر به خودشکوفایی فردگرایانه، حتی گرایش‌های مردستیزی در بین زنان بیشتر می‌شود، تمام این تغییرات پتانسیل

فرزندزایی را در اینگونه جوامع کم خواهد کرد و در نتیجه حتی سیاست‌های تشویق موالید دولت‌ها در زمینه راغبتر نمودن نسل جدید به داشتن فرزند، اثربخشی بسیار کمی خواهد داشت. تحولات خزنده و تدریجی شاخص‌های تجرد، ازدواج و طلاق گویای این واقعیت است که زمینه‌های ساختاری فرزندزایی در ایران رو به تضعیف است (جدول شماره ۸).

جدول ۸- روند تغییرات شاخص‌های ازدواج و طلاق در ایران در سالهای ۱۳۶۵-۱۳۸۵

سال	میانگین سن ازدواج		عمومیت ازدواج		نسبت تجرد قطعی		نسبت طلاق به ازدواج (درصد)
	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	
۱۳۶۵	۲۳/۸	۲۰/۱	۹۸/۳	۹۸/۶	۱/۷	۱/۴	۹/۷
۱۳۷۵	۲۵/۲	۲۲	۹۸/۹	۹۸/۸	۱/۱	۱/۲	۷/۹
۱۳۸۵	۲۶/۶	۲۳/۲	۹۸/۴	۹۷/۹	۱/۶	۲/۱	۱۲/۹

ب) اختلال در حمایت‌های بین نسلی

یکی از چالش‌های اجتماعی - فرهنگی پیش‌رو برای کشورهایی که با موضوع سالمندی جمعیت مواجه می‌شوند موضوع مربوط به کاهش حمایت‌های بین‌نسلی است. بایستی به این نکته توجه کرد که جمعیت‌ها در مراحل پایانی گذار جمعیتی با افزایش تعداد جمعیت سالمند مواجه خواهند شد، در صورتی که افت اساسی و مستمر در باروری رخ دهد، جمعیت‌های سالمند بدون پشتوانه حمایت نسلی خواهند ماند، اما اگر سطح باروری مطلوب باشد، نه تنها حمایت‌های بین نسلی خانوادگی تقویت خواهد شد، بلکه فشار اقتصادی کمتری بر بخش‌های تأمین اجتماعی و صندوق‌های بازنشستگی وارد خواهد آمد.

ج) شکاف‌های نسلی در اثر بهم خوردن توازن جمعیت نسل‌ها

چالش دیگر، تأثیر سالمندی جامعه بر اتحاد و پیوستگی بین نسل‌های مختلف جامعه خواهد بود. به دلیل اینکه در جامعه‌ای که حدود یک سوم جمعیت آن را سالمند بالای ۶۵ سال تشکیل می‌دهند، احتمالاً تعامل بین نسل جوان و گروه سالمندان ممکن است با دشواری روبه‌رو شود و شکاف نسلی بیشتر گردد. دولت‌ها با مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد و رسانه‌ها برای نزدیک کردن دو نسل و کم کردن شکاف نسلی از سیاست‌های معینی

بایستی استفاده نمایند. در کشوری مانند ژاپن یک تفاوت بین نسلی این است که جوانان در مقایسه با والدین خود قدرت برنامه ریزی طولانی مدت بر شغل و آینده شغلی خود ندارند و فرصت‌های شغلی برای آنها محدودتر بوده و بیشتر ممکن است به مهاجرت های شغلی روی آورند (Weil, ۲۰۰۶).

در گذار دوم جمعیتی: بهم خوردن توازن جمعیتی نسل ها از یک سو و از سوی دیگر تغییرات

هنجارهای فرهنگی و ترویج عقلانیت اقتصادی مسئله شکاف نسلی را تشدید خواهد کرد

د) کاهش تدریجی سرمایه اجتماعی

پاتنام (۱۹۹۳) تمام ویژگی‌های اجتماعی نهادها و سازمان ها از قبیل اعتماد، هنجارها و شبکه‌های اجتماعی را سرمایه اجتماعی نامیده است، سرمایه اجتماعی محصول جانبی دیگر فعالیت‌های اجتماعی می باشد. کولمن سرمایه اجتماعی را قدرت و توانایی مردم برای برقراری ارتباط با یکدیگر می‌داند. در گذار دوم جمعیتی فاصله گرفتن تدریجی افراد از شبکه‌های اجتماع محور، ماهیت سرمایه اجتماعی تغییر خواهد داد، ترویج روابط عاطفی فردگرایانه، انسجام اجتماعی و سرمایه شبکه‌های اجتماعی را به شدت کاهش می‌دهد.

ه) جمع شدن چترهای حمایتی خانواده از سالمندان

برای بسیاری از سالمندان در کشورهای توسعه‌یافته، خانواده، دومین و یا سومین منبع مهم حمایت محسوب می‌شود که این وضعیت یک الگوی جدید است. قبل از قرن بیستم دوره وابستگی کهنسالی خیلی کوتاه‌تر بود، میزان هزینه دولت برای سالمندان خیلی کم بود و همخانه بودن سالمندان با فرزندان یک هنجار محسوب می‌شد. بعنوان مثال در ایالات متحده امریکا، بخشی از جمعیت بیوه سالمندی که با فرزندان‌شان زندگی می‌کردند از ۶۷٪ در سال ۱۹۲۰ به ۲۰٪ در سال ۱۹۹۰ افت کرد. تنها ۲/۷ درصد از جمعیت واقع در سنین ۶۰ سال به بالا در آمریکا حمایت فرزندان خود را به عنوان منبع مهم درآمد در سال ۲۰۰۱ ذکر کرده‌اند. حتی در ژاپن، جایی که حمایت بین نسلی بطور سنتی نقش مهمتری را بازی می‌کند، قسمتی از جمعیت ۶۰ ساله و بالاتر که فرزندان‌شان را بعنوان منبع اصلی حمایت ذکر کرده بودند از ۲۹/۸٪ در سال ۱۹۸۱ به ۱۲٪ در

سال ۲۰۰۱ افت کرده است. هم خانه بودن سالمندان با فرزندانشان نیز بطور قابل توجهی در ژاپن کاهش یافته است. در آینده حتی هم خانگی‌ها و حمایت اقتصادی بین نسلی در ژاپن بعلت افزایش بیکاری، بی‌ثباتی کار، تاخیر در ازدواج و افزایش طلاق در بین جوانان با مشکلاتی روبرو خواهد بود.

سالمندی جمعیت، چالش‌هایی را برای دولت‌ها پیرامون مراقبت‌های بهداشتی مورد نیاز، پرداخت حق بیمه درمانی و مستمری بازنشستگی جمعیت رو به تزاید سالمندان فراهم خواهد کرد. بعلت طولانی شدن امید زندگی، سالمندان مدت طولانی‌تری از خدمات بیمه و بازنشستگی خود استفاده می‌کنند. در حالی که در فعالیت‌های درآمدزا مشارکت کمتری دارند همچنین در بسیاری از کشورها مانند ژاپن که با سالمندی جمعیت مواجه شده‌اند ازدیاد مستمر جمعیتی که حق بازنشستگی پرداخت نمی‌کنند موجبات نگرانی‌هایی را برای دولت فراهم آورده است.

۳-۲- چالش‌های سیاسی - امنیتی

برژینسکی سیاستمدار کهنه‌کار و مشاور امنیت ملی سابق آمریکا: «از فکر کردن به حمله پیشدستانه علیه تاسیسات هسته‌ای ایران اجتناب کنید و گفت و گوها با تهران را حفظ کنید، بالاتر از همه بازی طولانی مدتی را انجام دهید، چون زمان، آمارهای جمعیتی و تغییر نسل در ایران به نفع رژیم کنونی نیست.» (مصاحبه جرال د سیب، دبیر روزنامه آمریکایی «وال استریت ژورنال» با برژینسکی، مارچ ۲۰۰۹)

یکی از چالش‌های اساسی جوامع در دوره مابعد انتقال جمعیتی، کاهش توان نظامی و قدرت بازدارندگی جوامع است. در کشورهای صنعتی، از جمله استرالیا و کانادا، مشکلات راهبردی ناشی از کاهش نرخ باروری به اتخاذ سیاست‌هایی در جهت افزایش جمعیت منجر شد. در جنگ جهانی اول نخست‌وزیر استرالیا، ویلیام (بیلی) هاگز، مردم کشورش را در زمینه انقطاع نسل هشدار داد، و آنها را به زاد و ولد بیشتر تشویق نمود. در جنگ جهانی دوم نخست‌وزیر استرالیا (کورتین) هشدار داد که کشور استرالیا برای حفظ امنیت خود، همانند آسیای پرجمعیت، به یک جمعیت ۳۰ میلیونی نیاز دارد. اساس هدف کورتین برای دستیابی به جمعیت ۳۰ میلیونی در

گذر زمان محو شد. اما از آنجا که جمعیت استرالیا در آن زمان ۷ میلیون نفر بود، کاملاً روشن بود که افزایش باروری نمی‌توانست برای افزایش جمعیت استرالیا کافی باشد، از این رو اکثر نخبگان سیاسی استرالیا در اعلام توافق با سیاست‌های «استرالیای سفید» که به اوایل دهه ۱۹۹۰ بر می‌گشت، از سیاست‌های مهاجرت از کشورهای دیگر بویژه انگلستان و بعضاً از سایر کشورهای اروپایی استقبال و از آن حمایت مالی کردند (Poston & Micklin 2005:724).

در سال ۱۹۳۰ سیاست‌مداران فرانسوی به این نتیجه رسیدند که به دلیل کاهش جمعیت‌شان، نیازمند احیای تسلیحات مدرن نظامی و در نتیجه کنار گذاشتن استفاده از تسلیحات خط ماگینوت (Maginot Line) هستند. پائول رینولد، وزیر دولت وقت فرانسه، با تأکید بر این نکته که "تنها یک عامل وجود دارد که بر همه موارد مسلط است و آن عامل جمعیت است"، به بحث درباره بکارگیری تسلیحات مدرن پرداخت. اینچنین موضوعاتی قبلاً هم از سوی رهبران وقت فرانسه مطرح شده بود، اکنون نیز در قوانین اروپا و فرانسه ذکر شده است (Poston & Micklin 2005:724).

مشکلاتی از این دست تنها منحصر به فرانسه نبود. طی دهه ۱۹۳۰، آلمان به رهبری نازیسم و اتحاد جماهیر شوروی به رهبری استالین به دلایل کاملاً نظامی و راهبردی، سیاست‌هایی قوی در جهت افزایش نرخ باروری اتخاذ کردند.

در اوایل سال ۱۹۰۴ نخست وزیر کانادا، ویلفرد لاریر با نگاهی خوش‌بینانه انتظار داشت که جمعیت ۶ میلیون نفری کشورش تا پایان عمر او، به ۶۰ میلیون افزایش یابد (یعنی افزایش ۱۰ برابری جمعیت). از آن پس، سیاستمداران کانادایی مدت‌ها ادعا داشتند، که جمعیت کانادا باید حداقل نزدیک به ۳۰ میلیون نفر افزایش یابد. البته کانادا هم مانند استرالیا تلاش‌های خود را در جهت سیاست مهاجری متمرکز کرد. در سال ۱۹۸۰ یک گروه کارشناسی که توسط حکومت تشکیل شده بود مسئول ایجاد انگیزه‌های مالی برای افزایش باروری شدند.

۴-۲- چالش‌ها و فرصت‌های اقتصادی

یکی از عوامل اصلی رکود اقتصادی کنونی در غرب که نمودها و علائم آن در بسیاری از کشورهای اروپایی و آمریکای شمالی از اواخر دهه ۱۹۹۰ مشخص بود، تجربه تغییرات جمعیتی در این کشورها طی ۵۰ سال گذشته قلمداد شده است. از نگاه جمعیت‌شناسی، یک جمعیت در حال رشد و جوان احتیاج بیشتری به کالا و خدمات دارد. علاوه بر آن افزایش تقاضا برای امکانات، مسکن، املاک و مستغلات در این جوامع بیشتر می‌شود. با افزایش نیازهای متعدد جمعیت در حال رشد، باید مردم بیشتری هم بکار گرفته شوند تا کالاها، خدمات و نیازهای جمعیتی را تدارک ببینند. از طرف دیگر باید کارگران بیشتری وارد چرخه کار، در بخش‌های صنعتی، خدمات و کشاورزی شوند، نیز به کارخانه‌ها و کارگاه‌های بیشتری نیاز است، تا نیروی کاری که وارد بازار کار می‌شود به کار گرفته شوند. کشورهای اروپایی در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ این وضعیت جمعیتی را تجربه نموده‌اند، اما سال ۲۰۰۰ میلادی با سال‌های پایان نسل انفجار مولید (۱۹۶۶-۱۹۴۷) در اروپا مقارن بود. در واقع سطح باروری نسل انفجار مولید (Baby Boom) بسیار کمتر از والدین شان بود. و لذا بازار با سیر نزولی و کاهنده تقاضا مواجه شد، جمعیت متقاضی کالاهای اساسی از جمله مسکن و امکانات رفاهی کاهش یافت و این تغییر جمعیتی از دیدگاه برخی جمعیت‌شناسان و اقتصاددانان به عنوان یکی از عوامل مؤثر در ایجاد بحران اقتصادی قرن اخیر در اقتصاد آمریکا و اروپا قلمداد شده است.

۳- تحولات جمعیت ایران گذشته، حال و آینده

۳-۱- زمینه‌های تاریخی تحولات جمعیتی در ایران

اگر نگاهی به زمینه‌های تاریخی تحولات جمعیت ایران داشته باشیم، متوجه می‌شویم که آهنگ شدید رشد جمعیت کشور که در سال‌های نخست پس از انقلاب اسلامی (۱۳۵۷) شروع شده بود، در سال‌های اخیر تا حد زیادی کاهش یافته است. براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵ مرکز آمار ایران، جمعیت ایران برابر ۷۰/۵ میلیون نفر بوده، که ۳۵/۹ میلیون نفر آن را مردان و ۳۴/۶ میلیون نفر را زنان تشکیل می‌دهند که در مقایسه با

جمعیت ۶۰ میلیون نفری سال ۱۳۷۵ مبین خالص افزایشی در حدود ۱۴/۸ درصد یا ۱۰/۴ میلیون نفر در این فاصله زمانی است. درصد رشد سالانه جمعیت کشور طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵ در کل کشور و به تفکیک نقاط شهری و روستایی به ترتیب برابر ۱/۶۱، ۲/۷۴ و ۰/۴- درصد بوده که مقایسه آن با رشدهای متناظر ۳/۹، ۵/۵ و ۲/۳ درصد در دهه ۱۳۶۵-۱۳۵۵ و ۱/۹۶، ۳/۲ و ۰/۳ درصد در دهه ۷۵-۱۳۶۵ حاکی از تحولی اساسی و افت اساسی میزان‌های رشد جمعیت است (جدول ۹).

جدول ۹- تحولات درصد رشد سالانه جمعیت ایران به تفکیک مناطق شهری و روستایی طی سال‌های ۸۵-۱۳۳۵

دوره سرشماری	مناطق شهری	مناطق روستایی	کل
۱۳۳۵-۴۵	۵/۰۲	۲/۱۳	۳/۱۳
۱۳۴۵-۵۵	۴/۹۳	۱/۱۱	۲/۷۱
۱۳۵۵-۶۵	۵/۴۱	۲/۳۹	۳/۹۱
۱۳۶۵-۷۵	۲/۹۵	۰/۲۸	۱/۹۶
۱۳۷۵-۸۵	۲/۷۴	-۰/۴۴	۱/۶۱
۱۳۸۵-۹۰	۲/۰	-۰/۳۵	۱/۳

مأخذ: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن در سال‌های ۹۰-۱۳۳۵.

جدول شماره (۱۰) تحولات میزان‌های باروری، مرگ و میر عمومی و امید زندگی را در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۵۵ نشان می‌دهد، همانگونه که ملاحظه می‌شود میزان باروری کل^۱ برای هر زن در کل کشور در سال ۱۳۵۵ برابر با ۶/۰۸ فرزند بوده است، که در سال ۱۳۸۵ به ۱/۸ بچه کاهش یافته است. میزان مرگ و میر عمومی نیز در سال ۱۳۵۵ برابر ۱۱/۵ فوت در هر هزار نفر جمعیت بوده که به ۶/۵ فوت کاهش یافته است. امید زندگی با ۱۷ سال افزایش به ۷۱ سال در سال ۱۳۸۵ رسیده است.

^۱. تعداد بچه‌های زنده‌ای که هر زن در طول دوره باروری خود به دنیا می‌آورد.

جدول ۱۰- میزان باروری کل، مرگ و میر عمومی و امید زندگی از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵

سال	میزان باروری کل	میزان مرگ و میر عمومی	امید زندگی
۱۳۵۵	6/08	11/5	54
۱۳۶۵	6/3	8	59
۱۳۷۵	2/52	7	67
۱۳۸۵	1/8	6/5	71

جدول شماره (۱۱) تحولات میزان باروری کل گروه‌های قومی را از سال ۱۳۵۱ تا ۱۳۷۹ نشان می‌دهد. سطح باروری همه گروه‌های قومی کاهش نشان می‌دهد، اما در سال ۱۳۷۹ سطح باروری گروه قومی بلوچ با میزان ۴/۲ برای هر مادر همچنان در سطح بالایی قرار داشته است.

جدول ۱۱- میزان باروری کل گروه‌های قومی و کل کشور ۱۳۵۱-۱۳۷۹

سال	ترک	ترک و کرد	کرد	فارس	بلوچ و غیر بلوچ	کل کشور
۱۳۵۱	۶/۵	۶/۲	۶/۶	۴/۹	۵/۵	۵/۹
۱۳۵۵	۶/۷	۶/۵	۷/۱	۴/۸	۷/۸	۶/۱
۱۳۶۵	۶	۶	۷	۵/۲	۸/۴	۶/۳
۱۳۷۵	۲/۳	۲/۸	۲/۹	۲/۱	۴/۳	۲/۶
۱۳۷۹	۲/۷	۲/۷	۱/۹	۲/۲	۴/۲	۲/۲

مأخذ: عباسی شوازی و مک دونالد (۲۰۰۵)

۲-۳- نتایج پیش بینی جمعیت کشور توسط سازمان ملل در سال ۲۰۰۹

جداول شماره ۱۲ نتایج پیش بینی های سازمان ملل را بر اساس تحولات اخیر جمعیتی کشور در چهار سناریوی متفاوت (رشد کم، رشد متوسط، رشد بالا و رشد ثابت) نشان می‌دهد (جدول ۱۱، نمودار ۲).^۱

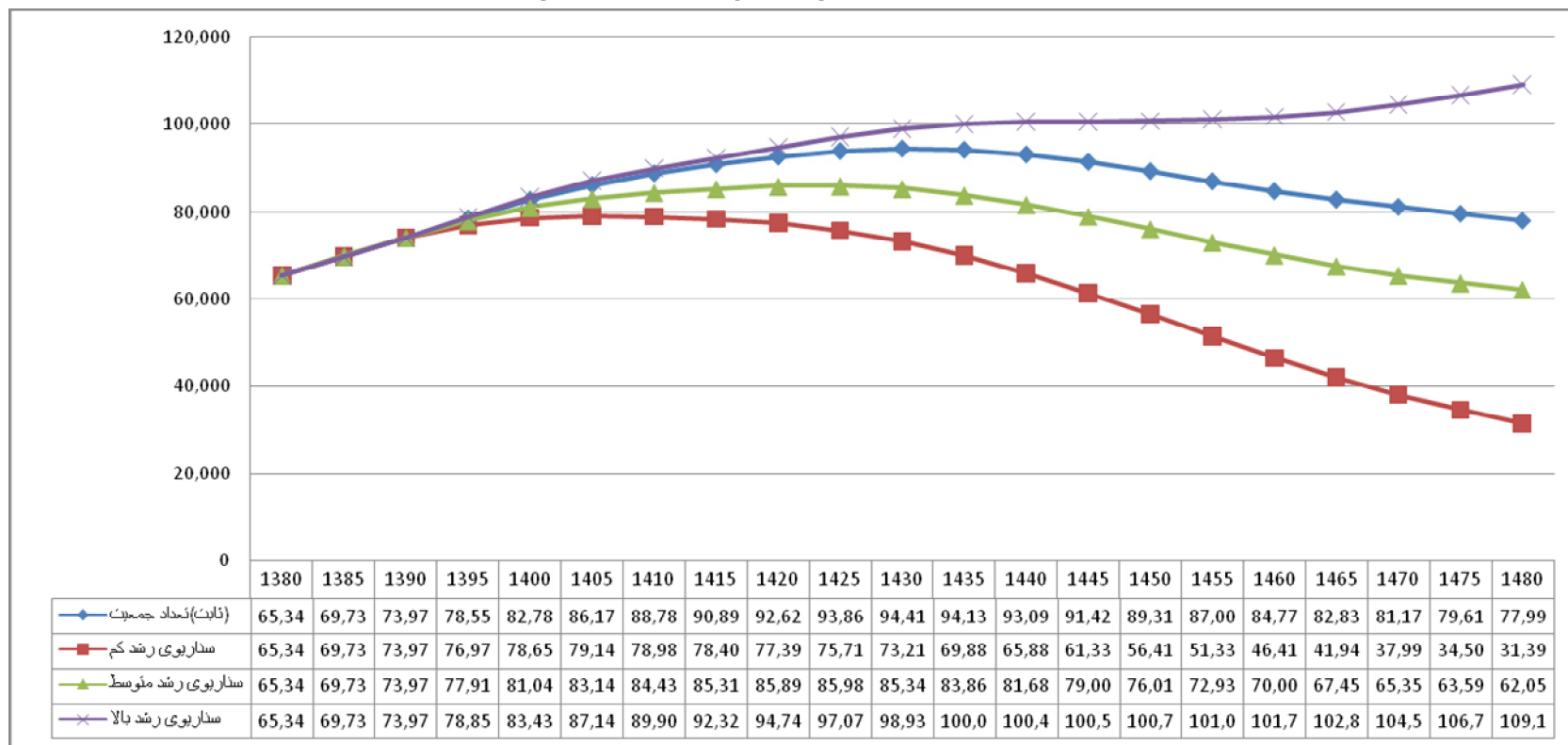
^۱ . با توجه به اینکه در رابطه با پیش بینی های بلند مدت جمعیتی انتقادات و سوالاتی مطرح شده است، جهت روشن شدن مطلب و اعتبار اینگونه پیش بینی ها در ضمیمه این گزارش مطالبی ذکر شده که از خواننده گرامی این گزارش انتظار می رود جهت روشن شدن بحث این مطالب را مورد مطالعه قرار دهد (ضمیمه شماره ۱).

جدول (۱۲). پیش بینی تعداد جمعیت ایران (میلیون نفر) براساس ۴ سناریوی سازمان ملل در سال ۲۰۱۰

سال	سناریوی رشد بالا	سناریوی رشد متوسط	سناریوی رشد کم	سناریوی رشد ثابت
۱۳۸۰	65,342	65,342	65,342	65,342
۱۳۸۵	69,732	69,732	69,732	69,732
۱۳۹۰	73,974	73,974	73,974	73,974
۱۳۹۵	78,855	77,914	76,973	78,556
۱۴۰۰	83,433	81,045	78,657	82,782
۱۴۰۵	87,142	83,142	79,141	86,174
۱۴۱۰	89,908	84,439	78,985	88,786
۱۴۱۵	92,321	85,313	78,407	90,895
۱۴۲۰	94,747	85,893	77,392	92,627
۱۴۲۵	97,079	85,987	75,716	93,869
۱۴۳۰	98,932	85,344	73,214	94,414
۱۴۳۵	100,027	83,866	69,887	94,139
۱۴۴۰	100,473	81,684	65,880	93,098
۱۴۴۵	100,599	79,000	61,336	91,426
۱۴۵۰	100,728	76,016	56,414	89,314
۱۴۵۵	101,055	72,933	51,336	87,002
۱۴۶۰	101,723	70,002	46,417	84,772
۱۴۶۵	102,871	67,455	41,942	82,830
۱۴۷۰	104,553	65,353	37,998	81,170
۱۴۷۵	106,703	63,594	34,507	79,614
۱۴۸۰	109,195	62,059	31,397	77,996

Source: World Population Prospects (The 2010 Revision), <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm>

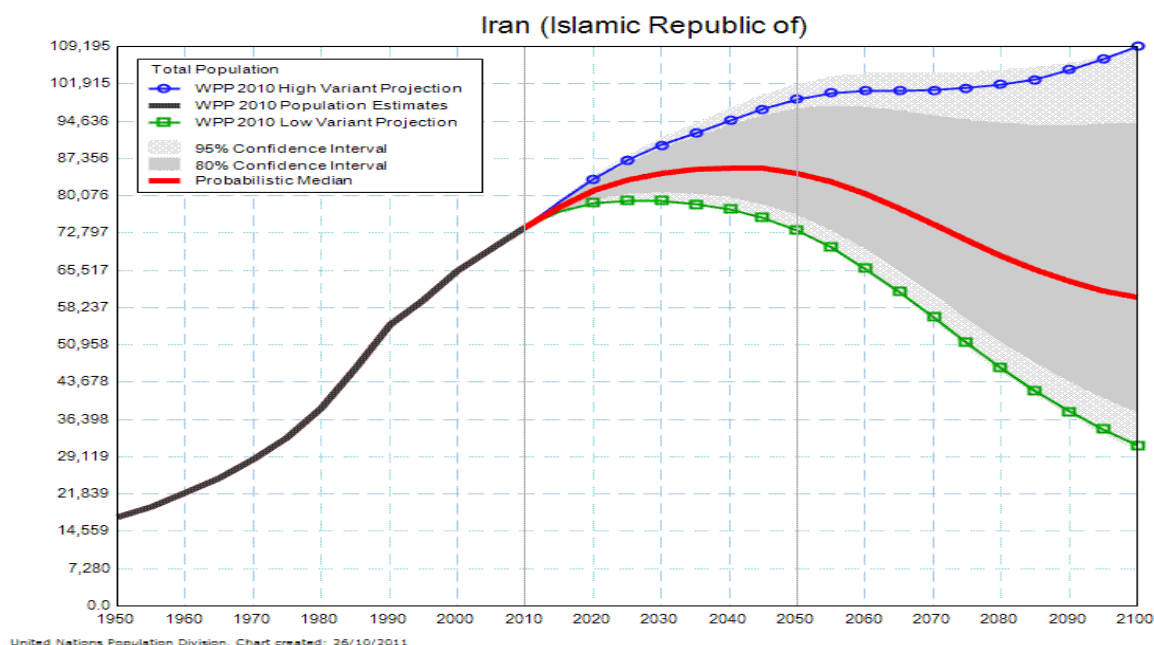
نمودار (۲). مقایسه تغییرات جمعیت ایران براساس ۴ سناریوی سازمان ملل تا سال ۲۱۰۰

نتایج پیش بینی های اخیر سازمان ملل در سال ۲۰۱۰ در مورد تحولات حجم جمعیت ایران تا ۱۰۰ آینده نشان می دهد که در صورت تحقق سناریوی حد پایین ، جمعیت ایران تا سال ۱۴۳۰ به حدود ۷۳ میلیون نفر با شاخص سالخوردگی ۳۸/۵، در سال ۱۴۴۵ به حدود ۶۱ میلیون نفر با شاخص سالخوردگی ۴۷/۵ درصد و تا سال ۱۴۸۰ به حدود ۳۱ میلیون نفر با شاخص سالخوردگی ۴۷/۴ درصد کاهش خواهد یافت. همچنین در صورت تحقق الگوی رشد متوسط جمعیت ایران تا سال ۱۴۴۵ به حدود ۷۹ میلیون نفر با شاخص سالخوردگی ۳۶/۹ درصد ، سپس تا سال ۱۴۸۰ به ۶۲ میلیون نفر (با شاخص سالخوردگی ۴۷/۵ درصد) کاهش خواهد یافت.

نمودار ذیل سطح اطمینان وقوع هر یک از سناریوهای سازمان ملل را نشان می دهد. منحنی سبز رنگ نشان دهنده پیش بینی جمعیت ایران بر اساس سناریوی رشد پایین است که سطح اطمینان وقوع این سناریو پیش بینی ۹۵ درصد برآورد شده است. منحنی آبی رنگ الگوی رشد جمعیت ایران بر اساس سناریوی رشد بالا است که سطح اطمینان این الگوی رشد نیز ۹۵ درصد برآورد شده است. منحنی قرمز رنگ نشان دهنده الگوی رشد میانه احتمالی است، که سطح اطمینان آن ۸۰ درصد است (نمودار ۳).

نمودار (۳). درصد اطمینان هر یک از پیش بینی های جمعیتی سازمان ملل

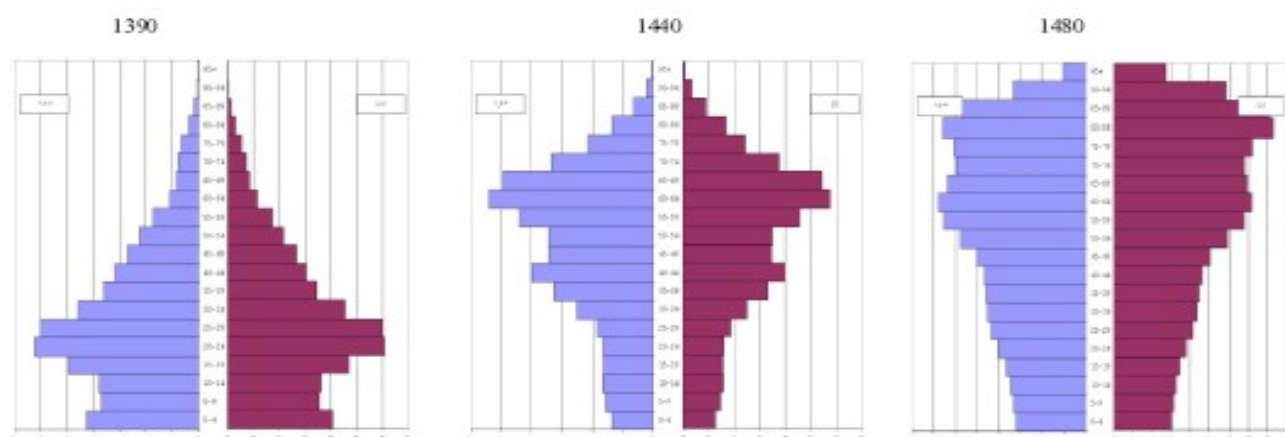
۳-۳- مقایسه هرم های سنی جمعیت ایران با الگوهای متفاوت رشد

نمودار ۴ هرم های سنی جمعیت ایران را در سال های ۱۳۹۰، ۱۴۴۰ و ۱۴۸۰ نشان می دهد. نمودارهای ردیف اول نشان دهنده گزینه رشد کم جمعیت ایران تا سال ۱۴۸۰ است. در این گزینه فرض شده است که میزان باروری کل از ۱/۸ بچه برای هر مادر در سال ۱۳۸۵ به ۰/۸۴ بچه در سال ۱۴۱۰ برسد سپس به ۱/۴۸ در سال ۱۴۸۰ برسد. نیز درصد سالمندان از حدود ۷/۵ درصد در سال ۱۳۹۰ به حدود بیش ۴۷ درصد در سال ۱۴۸۰ برسد.

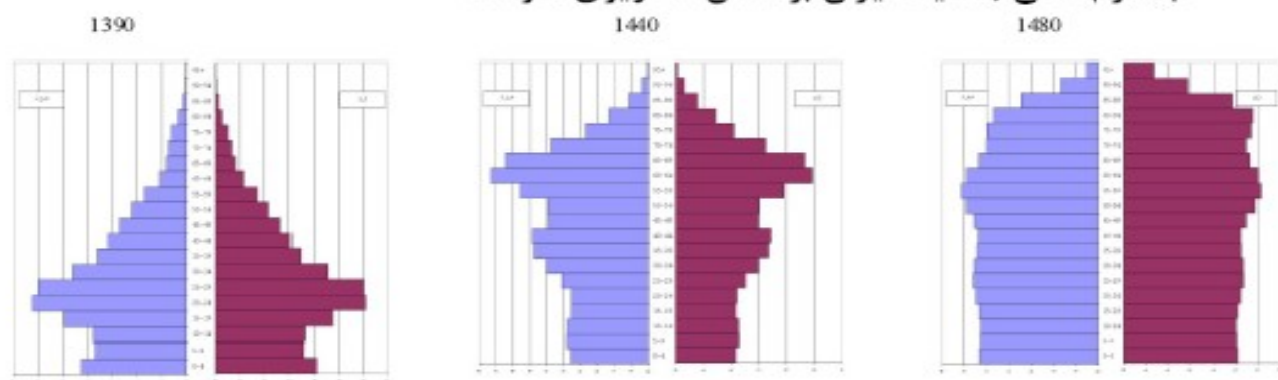
نمودارهای ردیف دوم نشان دهنده گزینه رشد متوسط جمعیت ایران تا سال ۱۴۸۰ است. همچنانکه ملاحظه می شود در این گزینه، چنین پیش بینی شده است که میزان باروری به سطح جانشینی افزایش یابد. در این سناریو پیش بینی بین گروه های سنی جمعیت در سال ۱۴۸۰ نوعی توازن برقرار است، و از سوی دیگر میزان باروری کل در حد جانشینی است. این وضعیت جمعیتی به این جهت مناسب به نظر می رسد که نشان دهنده نوعی تعادل در نسبت وابستگی، درصد جمعیت در سن فعالیت، نسبت جمعیت سالمند به جمعیت جوان و میزان رشد متعادل نسبت به حجم کل جمعیت است. با کمی تسامح می توان گفت که یکی از گزینه های مناسب برای روند تغییرات آینده جمعیت ایران گزینه خدمتوسط سازمان ملل است. البته لازم به ذکر است یکی از روش های حفظ تعادل پویای جمعیتی در ایران حفظ سطح باروری کمی بیش از سطح جانشینی (در حدود ۲/۱ تا ۲/۳) می باشد (مشفق، ۱۳۸۷).

نمودار ۴. هرم های سنی جمعیت ایران در سالهای ۲۰۰۰، ۲۰۲۵، ۲۰۵۰
 براساس گزینه های رشد کم و رشد متوسط سازمان ملل (پیش بینی سال ۲۰۰۴)

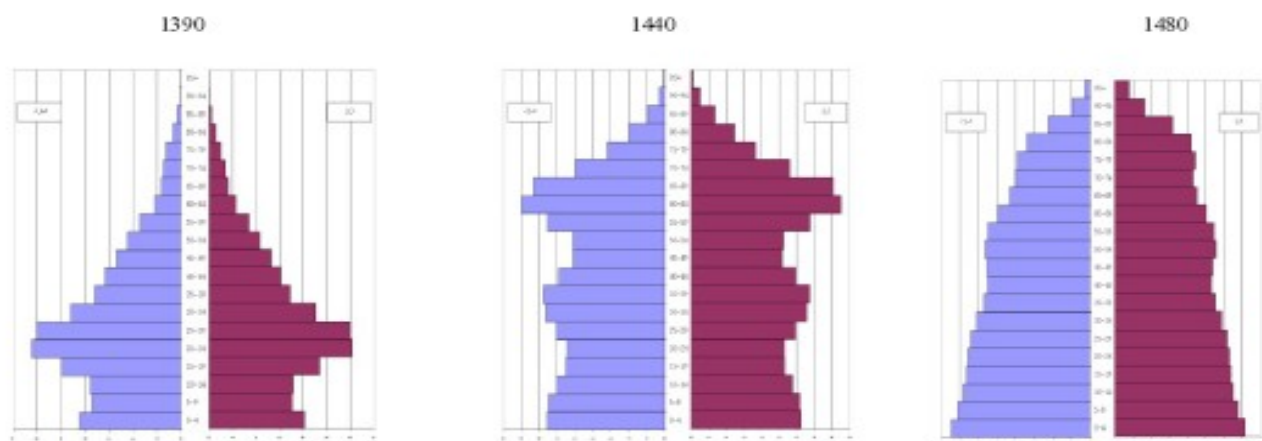
الف) هرم سنی جمعیت ایران براساس سناریوی پایین

ب) هرم سنی جمعیت ایران براساس سناریوی متوسط

ج) هرم سنی جمعیت ایران براساس سناریوی بالا

۱-۴- پیشینه سیاست جمعیتی کشور در قوانین برنامه توسعه کشور

در قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در زمینه خطوط کلی سیاست تحدید موالید کشور در بخش جمعیت چنین آمده است: «بر مبنای بررسی‌های به عمل آمده، اعمال سیاست تعدیل موالید از ۶/۴ مولود زنده به دنیا آمده در طی دوران بالقوه باروری یک زن (سال ۱۳۶۵) به ۴ نوزاد در سال ۱۳۹۰ و کاهش نرخ رشد طبیعی جمعیت از ۳/۲ به ۲/۳ درصد در همین مدت با توجه به ساختمان فعلی بسیار جوان جمعیت و ویژگی‌های زیستی و فرهنگی جامعه امکان پذیر خواهد بود. از این رو کاهش باروری عمومی زنان تا حد ۴ نوزاد و نرخ رشد طبیعی ۲/۳ درصد در سال ۱۳۹۰ مهمترین هدف‌های درازمدت سیاست تحدید موالید کشور خواهد بود و متناسب با این هدف‌ها، کاهش نرخ رشد طبیعی جمعیت به ۲/۹ درصد در انتهای این برنامه و ابتدای برنامه توسعه بعدی، از طریق اثرگذاری آگاهانه و برنامه‌ریزی شده بر متغیر باروری به عنوان عمده‌ترین هدف جمعیتی این برنامه در نظر گرفته شده است» (قانون برنامه اول توسعه، مجمع تشخیص مصلحت نظام).

نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵ کشور نشان می‌دهد که روند تحولات جمعیتی کشور با آنچه که در قانون برنامه اول توسعه آمده، دارای انحراف چشم‌گیر بوده است. همچنانکه بیان شد بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵ رشد جمعیتی کشور ۱/۶۲ و میزان باروری کل کشور ۱/۸ اعلام شده است.

این انحرافات از قانون برنامه توسعه ضرورت تجدید نظر در سیاست‌های جمعیتی را بیشتر می‌کند.

تجربه انتقال جمعیتی کشورهای مختلف جهان نشان می‌دهد که برخی از کشورها به سبب رشد فزاینده جمعیتی و عدم تناسب بین جمعیت و امکانات به مشکلات دوره گذار و ماقبل گذار جمعیت و برخی دیگر نیز به مسائل و مشکلات جمعیت مابعد گذار جمعیتی گرفتار هستند. به عبارت دیگر، اکثریت کشورهای جهان به نوعی با مسائل ناشی از عدم تعادل جمعیتی مواجه‌اند. اگر چه شعار دو بچه کافی است در دهه هفتاد برای وضعیت جمعیتی با باروری بالای ۶ فرزند مناسب بود، اما تداوم این گونه سیاست‌ها، در نهایت منجر به ظهور مسائل جمعیتی ما بعد گذار خواهد شد. چرا که تحولات سطوح باروری چه در ایران و چه در سایر کشورهای جهان نشان داده است که کاهش زاد و ولد در سطح دو بچه متوقف نخواهد شد، روند کاهشی آن به سطح باروری پایین (کمتر از سطح جانشینی ۲/۱ فرزند) و بسیار پایین (کمتر از میزان باروری کل ۱/۳ فرزند) ادامه خواهد یافت که سناریوی حد پایین پیش بینی سازمان ملل متحد نیز آن را تأیید می‌کند. البته بایستی به این امر مهم توجه داشته باشیم که در مرحله باروری پایین، افزایش سطح باروری به بالای دو بچه نیز کار آسانی نیست، این مسئله را تجربه کشورهای غربی نشان می‌دهد که حدود دو دهه در تلاش هستند که سطح باروری

خود را با اتخاذ تدابیر مختلفی افزایش دهند، اما به نظر می‌رسد در این زمینه موفقیت چندان کسب نکرده‌اند. از سوی دیگر رد سیاست دو فرزندی و طرح سیاست‌های افزایش زاد و ولد، تجربه تلخ مسائل دوره گذار جمعیتی را برای بسیاری از مردم و مسئولین زنده خواهد کرد، اما باید بگوییم ما اکنون در شرایطی هستیم که حتی اگر سیاست‌هایی در جهت افزایش زاد و ولد اتخاذ کنیم، هرگز نتایج قبلی را به بار نخواهد آورد، بلکه شرایطی فراهم خواهد کرد که چرخه جدید مسائل و مشکلات مرحله ما بعد گذار را تعدیل نماییم.

۲-۴- نظر اسلام در مورد اتخاذ سیاست‌های مطلوب جمعیتی

حکومت دینی نمی‌تواند در برنامه ریزی برای موضوعات اجتماعی، اقتصادی و خانوادگی نسبت به اولویت‌های دینی بی‌تفاوت باشد. اگرچه احراز نظریه قاطع دینی درباره کنترل جمعیت، به عنوان یک پدیده اجتماعی، چندان راحت نیست؛ اما آگاهی دولتمردان از آنچه در متون مربوطه آمده، یک ضرورت است. در ابتدا باید اظهار داشت که مسلمان از افراط و تفریط در هر کاری از جمله جمعیت و تکثیر نفوس منع شده‌اند. خداوند در قرآن در سوره بقره آیه ۱۴۳ می‌فرماید: «و بدین گونه شما را امتی میانه قرار دادیم تا بر مردم گواه باشید و پیامبر بر شما گواه باشد و قبله‌ای را که [چندی] بر آن بودی مقرر نکردیم جز برای آنکه کسی را که از پیامبر پیروی می‌کند از آن کس که از عقیده خود برمی‌گردد بازشناسیم هر چند [این کار] جز بر کسانی که خدا هدایت [شان] کرده سخت گران بود و خدا بر آن نبود که ایمان شما را ضایع گرداند زیرا خدا [نسبت] به مردم دلسوز و مهربان است. نیز در سوره الشعراء می‌فرماید: (از فرمان افراط گران پیروی نکنید). لذا ما در هیچ زمینه بخصوص مسئله مهم جمعیت نباید دچار افراط و تفریط شویم. از مجموع آیات و روایات که در دین مبین اسلام آمده است می‌توان چنین استنباط نمود که اسلام طرفدار جمعیت مطلوب و متناسب (چه از نظر کمیت و چه از نظر کیفیت) است:

در قرآن آیات زیادی وجود دارد که موضوعات مهم جمعیتی از جمله ازدواج و خانواده، کمیت، کیفیت، سلامت مادر و کودک، رفع نابرابری جنسی بین فرزندان طرح شده که هر کدام به نوعی با مسئله جمعیت نفیاً و اثباتاً مرتبط هستند.

الف - نظر اسلام در مورد ازدواج و تشکیل خانواده

اولین مسئله، ازدواج است. در آیات قرآنی و روایات، تشویق فراوانی به ازدواج و خروج از مجرد شده است. (ابن باویه، ۱۳۸۷: ۱۵۷) بدیهی است که یکی از نتایج ازدواج در اغلب موارد تولد و احیاناً تکثیر نسل است. در برخی روایات توصیه به ازدواج به هدف تکثیر نسل، صورت گرفته است. برخی از مصادیق آیات شریفه در این زمینه به شرح ذیل است، خداوند در آیه ۱۱ سوره مبارکه شورا می‌فرماید:

فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١١﴾

"خداوند آفریننده ی آسمانها و زمین است و از هموعان شما، همسرانی برای شما خلق فرموده و نیز از چهارپایان جفت هایی آفرید تا نسل مخلوقات ادامه یابد. برای خداوند جفت و مثل و ماندنی وجود ندارد. ذات اقدسش یگانه و بی همتاست و اوست آن شنوای بینا."

ب - نظر اسلام در مورد کمیت جمعیت

آیات و روایاتی وجود دارد که فزونی جمعیت مسلمانان را یک معیار مهم هم در دنیا و هم در آخرت قرار داده است. فرزندان در دنیا زینت، مایه ی استعانت، امداد، قدرت و مایه غلبه مومنان و در آخرت مایه ی مباحثات پیامبر اسلام(ص) معرفی شده‌اند. برخی محققان از مجموع این روایات اصل اولی را استحباب تکثیر نسل دانسته‌اند.

به طور مثال در سوره نور می‌خوانیم:

ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴿٦﴾

"و شما را با اموال و فرزندان فراوان مدد فرماید و برای شما باغ های پر ثمر و نه‌های جاری آب نصیب فرماید."

ج - نظر اسلام حمایت از فرزند و فرزند دار شدن

در روایات متعددی فرزندکشی، امتناع از فرزنددار شدن به دلیل ترس از فقر مورد نکوهش قرار گرفته است.

خداوند در آیه ۱۵۱ سوره مبارکه انعام می‌فرماید:

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ ۖ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا ۖ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۖ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِمَّنْ إِمْلَاقٍ ۖ تَحْنُ نَرُزِقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ ۖ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ ۖ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ ۖ إِلَّا بِالْحَقِّ ۚ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾

"فرزندانتان را از بیم فقر و تنگدستی نکشید که ما شما و آنها را رزق و روزی می دهیم"

نمونه دیگری از نکوهش امتناع از فرزنددار شدن و کشتن فرزندان به دلیل فقر آیه ۳۱ سوره مبارکه اسراء است:

وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ ۖ نَحْنُ نَرُزِقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ۚ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا ﴿٣١﴾ "فرزندانتان را از بیم فقر و ناداری نکشید، رزق و روزی آنها و خود شما هم به عهده ی ماست. کشتن آنها به واقع گناهی است بزرگ."

د- نظر اسلام در مورد ترجیح جنسی

زمانی که دین مبین اسلام در سرزمین عربستان ظهور کرد که زن در جامعه ی آن روزگار عرب دارای ارزشی نبود و در مقام پایین تری نسبت به مرد قرار داشت. از این رو آنان دختران نوزاد خود را پس از به دنیا آمدن زنده بگور می کردند، تا ننگ دختر داشتن را از خود بزدایند. برای همین هم هست که قرآن فرق گذاشتن بین فرزندان دختر و پسر را به شدت نهی نموده است. بسیاری از آیات قرآن کریم در مورد نکوهش ترجیح جنسی است.

مثلاً در آیه ۹ سوره مبارکه تکویر ضمن اشاره به این موضوع این پرسش مطرح شده است: "به کدام گناه کشته شده است؟" بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ (اشاره به کشتن فرزندان)

شاید به خاطر همین رسم و رسوم باشد که در کتاب مقدس مسلمانان، آیات و فرامین بسیاری در خصوص ارزش و برابری زنان و مردان در جامعه آمده است و مسلمانان از زنده بگور کردن دختران نهی شده اند. در آیات ۵۸-۵۹ سوره نحل چنین ذکر شده است:

وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِن سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ ۗ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾

"و هرگاه به یکی از آنها تولد فرزند دختر را خبر دهند چهره اش از شدت خشم سیاه میشود ولی از ابراز غم درونی و خشم خویش خودداری میکند، او، بواسطه ی خبر تولد فرزند دختر و احساس ننگ از خانواده خود کناره میگیرد، از دیار خود متواری میشود و در

تردید است که آیا نوزاد خود را با تحمل خودداری نگه دارد یا زنده بگور کند؟ این داوری نادرست است که بین دختر و پسر تبعیض قائل میشوند.

ه- نظر اسلام در مورد کیفیت جمعیت

در برخی از آیات مبارکه قرآن کریم بر کیفیت فرزندان و نحوه پرورش آنها که در نهایت تشکیل دهنده امت اسلام هستند، تأکیدات اساسی شده است:

مثلاً در آیه ۳۳ سوره نور آمده است:

"وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ..." ﴿۳۳﴾

کسانی که در فقر به سر می‌برند باید عفت ورزند تا خداوند امکانات ازدواج را برای آنها فراهم کند. این آیه تلویحاً فقر را عاملی برای خودداری از ازدواج که دارای بار مالی فراوان است معرفی کرده است. بخشی از این مسئولیت مالی متوجه مردان به عنوان سرپرستان اقتصادی زن و فرزندان است. خداوند در آیه ۲۳۳ از سوره بقره می‌فرماید:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿۲۳۳﴾

"مادران دو سال تمام فرزندان خود را شیر بدهند و این برای کسی است که بخواهد شیر دادن را تمام کند. خوراک و پوشاک زنان شیرده به وجه پسندیده بر عهده مردی است که بچه برایش به دنیا آمده است. بر هیچ کس تکلیفی بیش از توانائی او نمی‌شود، نه هیچ مادری به خاطر فرزندش زیان ببیند و نه هیچ پدری به خاطر فرزندش".

در سوره احقاف آیه ۱۵ نیز می‌فرماید:

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿۱۵﴾

"و انسان را [نسبت] به پدر و مادرش به احسان سفارش کردیم مادرش با تحمل رنج به او باردار شد و با تحمل رنج او را به دنیا آورد و باربرداشتن و از شیر گرفتن او سی ماه است تا آنگاه که به رشد کامل خود برسد و به چهل سال برسد می گوید پروردگارا بر دلم بیفکن تا نعمتی را که به من و به پدر و مادرم ارزانی داشته‌ای سپاس گویم و کار شایسته‌ای انجام دهم که آن را خوش داری و فرزندانم را برابم شایسته گردان در حقیقت من به درگاه تو توبه آوردم و من از فرمان‌پذیرانم"

اگرچه در مقابل، روایاتی هم وجود دارد که به صراحت بیان می‌کند ترس از رسیدن رزق و روزی نباید مانع از ازدواج و فرزندآوری شود. زیرا خداوند روزی همگان را ضمانت کرده است. پس براساس آنچه که گفته شد، می‌توان گفت دیدگاه اسلام هم به کیفیت و هم به کمیت آن توجه نموده است. در یک جامعه اسلامی این دو باید به توازنی برسند که شایسته یک جامعه مسلمان است. بدین لحاظ ما معتقد هستیم که دین مبین اسلام با جمعیت مطلوب موافق است. این مطلوبیت جمعیتی هم در بعد کیفی است و هم در بعد کمی.

۳-۴- چشم انداز بازنگری در سیاست گذاری‌های جمعیتی موجود

قبل از پرداختن به مسئله جمعیت مطلوب ابتدا لازم است که در مورد ظرفیت جمعیتی توضیحاتی داده شود. این مفهوم به تعداد جمعیتی اشاره دارد که یک محیط طبیعی با تمام خصوصیاتش، آن را بطور کامل از نظر نیازها تأمین کند، ظرفیت و توان جمعیتی هر کشوری را می‌توان با توجه به منابع و امکانات مختلفی چون زمین‌های قابل کشت، حاصل خیزی خاک، میزان بارندگی، معادن و ذخایر زیر زمینی و میزان توسعه صنعتی و تکنولوژیک مشخص کرد. یکی از شاخص‌های جمعیتی برای نشان دادن ظرفیت جمعیتی محاسبه تراکم حسابی و بیولوژیک است، در حال حاضر تراکم حسابی جمعیت در ایران برابر ۴۳ نفر در هر کیلومتر مربع و تراکم بیولوژیک نزدیک به ۴ نفر در هر هکتار است. تراکم حسابی جمعیت در آسیا در سال ۲۰۰۰ برابر ۱۲۰ نفر در هر هکتار است، در ارمنستان و آذربایجان تراکم جمعیتی نزدیک به ۱۰۰ نفر در هر هکتار است، در ژاپن نزدیک به ۳۳۹ نفر و در کره شمالی ۱۹۷ نفر در هکتار است، لذا ایران در مقایسه با کشورهای آسیایی جزء کشورهای کم تراکم جمعیتی محسوب می‌شود و حتی اگر جمعیت کشور دو برابر هم شود تراکم به ۸۶ نفر در هر کیلومتر مربع خواهد رسید، نیز از سوی دیگر اگر تراکم بیولوژیک را مبنای محاسبه قرار دهیم، در حال حاضر تراکم بیولوژیک استان‌های کشور دارای تفاوت‌های عمده‌ای است. مثلاً تراکم بیولوژیک استان مازندران ۸/۱، اصفهان ۱۰/۷۵، تهران ۶۰/۷۳، آذربایجان شرقی ۲/۷۳ نفر در هر هکتار زمین قابل کشت است.

بنابراین با توجه به تراکم حسابی و بیولوژیک ذکر شده مشکل کنونی جمعیت ایران توزیع نامتوازن آن و تمرکز حدود ۲۰ درصد جمعیت ایران در کلان شهر تهران می باشد.

برخی از جمعیت شناسان، ایجاد بهترین تعادل ممکن بین منابع و جمعیت را ملاک تعیین حد مناسب جمعیت می دانند و می گویند در شرایط زیر می توان به حد مناسبی از جمعیت دسترسی پیدا کرد:

۱. تمام افراد فعال جامعه در مشاغل مختلف اقتصادی جذب شده باشند.
۲. کلیه آحاد جامعه دارای سطح متوسطی از زندگی باشند به این معنی که هر فرد بتواند روزانه ۲۵۰۰ کالری در اختیار داشته باشد. همچنین بتواند بعد از تأمین مواد غذایی مقداری از درآمد خود را که دست کم ۵۰ درصد کل عایدی اش باشد در زمینه هایی غیر از احتیاجات غذایی به مصرف برساند.
۳. منابع کشور بدون تخریب اقتصادی و به طور منطقی و متناسب مورد بهره برداری قرار بگیرد.

در زمینه رسیدن به نقطه تعادلی جمعیت، همواره دو ملاک اساسی وجود دارد، که همواره باید به این دو مسئله توجه داشت:

الف) حجم و رشد مطلوب جمعیت.

ب) توزیع و پراکندگی مطلوب جمعیت.

الف) بعد نخست: حجم و رشد مطلوب جمعیت: به این مسئله می پردازد که چه تعداد و چه رشدی برای جمعیت یک جامعه مطلوب به نظر می رسد، از نظر اقتصادی ملاک عمل برای تعیین رشد مطلوب جمعیتی، نرخ رشد تولید سرانه است (نرخ رشد تولید سرانه برابر است با نرخ رشد تولید منهای نرخ رشد جمعیت). بر مبنای الگوی رشد اقتصادی رستو یکی از خصوصیات مرحله تکامل اقتصادی افزونی نرخ رشد تولید بر نرخ رشد جمعیت ذکر شده است و از آن بعنوان درونی رشد اقتصادی نام می برد.

ب) بعد دوم: توزیع و پراکندگی مطلوب جمعیت مسئله بسیار مهمی است که اخیراً نیز رئیس محترم جمهوری اسلامی ایران همانند مسئله نخست به آن اشارات مهمی داشته اند، و بر لزوم سیاست های بازتوزیع جمعیت در کشور تأکید نموده اند.

توزیع و تراکم مطلوب جمعیت دارای ابعاد مختلفی است. از کشوری به کشور دیگر، و از شهری به شهر دیگر متفاوت است. مطالعات و تحقیقاتی که صورت گرفته، تراکم بهینه و متناسب برای جمعیت انسانی ابعاد مختلفی به ترتیب زیر خواهد داشت:

- توزیع بهینه فیزیکی جمعیت که عبارت است از تعداد متناسبی از جمعیت ساکن در یک مساحت معین.

- توزیع بهینه اقتصادی جمعیت شامل جمعیتی است که بر اساس پتانسیل های اقتصادی در یک منطقه زندگی می کنند.
- توزیع بهینه اجتماعی جمعیت که به مفهوم تعیین بهترین میزان و ترکیب طبقات اجتماعی در یک مجموعه شهری است.
- توزیع بهینه سیاسی - نظامی جمعیت که بهترین ترکیب و تراکم جمعیت بر اساس نیروها و گرایش های سیاسی در منطقه را تعیین می کند.
- توزیع بهینه زیست - محیطی برای جمعیت، بهترین توزیع جمعیتی است که برای محیط زیست و اکولوژی طبیعی کمترین آسیب رسانی را داشته باشد.

۵- پیشنهادات

در پایان جهت حل مشکلات جمعیتی کشور و دستیابی به الگوی توسعه پایدار پیشنهادات زیر عرضه می شود:

۱. تشکیل شورای عالی سیاست گذاری و برنامه ریزی جمعیت.
۲. رصد مداوم تحولات جمعیتی توسط مراکز علمی- پژوهشی معتبر در سطح کشور.
۳. انجام مطالعات عمیق در زمینه ارزیابی سیاست های جمعیتی گذشته، حال و آینده برای رسیدن به حد مطلوب جمعیت و جلوگیری از بروز عواقب پیش گفته.
۴. تدوین سیاست های جامع جمعیتی
۵. تدوین سیاست های تنظیم خانواده هوشمند با توجه الگوهای افتراقی سطح باروری و رشد جمعیت در مناطق مختلف کشور.

"در صورتی که اقتصاد کشور در وضعیتی باشد که بازدهی نهایی نیروی انسانی مثبت باشد، افزایش جمعیت باعث افزایش تولید ملی خواهد گشت. جمعیت مطلوب از نظر درآمد ملی و تولید ملی حدی از جمعیت است که در آن بازدهی نهایی نیروی انسانی برابر صفر باشد. در چنین صورتی افزایش یا کاهش فیزیکی جمعیت باعث کاهش درآمد ملی می‌گردد".

ضمیمه: پیش بینی های جمعیتی و اعتبار آنها

یکی از ابزارهای اساسی جمعیت شناسان برای آینده نگری تحولات جمعیتی، پیش بینی های جمعیتی است. متخصصان جمعیت شناسی پیش بینی های جمعیتی با استفاده از روش های مختلفی چون روشهای ریاضی، سربهای زمانی، انواع توابع، معادلات پلی نومیال، روش های اقتصادی و روش های ترکیبی و... انجام می دهند. میزان درست نمایی و صحت نتایج پیش بینی های جمعیتی به عوامل متعددی چون اطلاعات سال پایه، تشخیص دقیق الگوی احتمالی تغییرات جمعیتی و مفروضات پیش بینی، الگوهای رشد جمعیت و رشد اقتصادی، تغییرات اقتصادی و اجتماعی و... بستگی دارد. در ذیل به شرح مختصری از هریک از عوامل یاد شده می پردازیم:

الف) اطلاعات سال پایه:

این اطلاعات شامل (۱) جمعیت پایه به تفکیک سن و جنس، (۲) سطح و روند باروری، (۳) سطح و روند مرگ و میر، (۴) مهاجرت الگوی تغییرات آنها می باشد. جمعیت پایه مستلزم گزارش درست سن و جنس، اصلاح و هموارسازی داده های سن و جنس است. همچنین برآورد و اندازه گیری سطح باروری با استفاده از شاخص های دقیق، تعیین الگوی سنی بچه زایی و... عاملی مهم در صحت و اعتبار پیش بینی جمعیتی است. کم برآوردی یل بیش برآوردی میزان مرگ و میر بویژه مرگ و میرهای ویژه سنی در صحت پیش بینی های جمعیتی بسیار مؤثر است و نهایتاً میزان مهاجرت و الگوی سنی آن در زمینه پیش بینی جمعیت بسیار مهم است.

ب) تشخیص دقیق الگوی احتمالی تغییرات جمعیتی:

این قدرت تشخیص مستلزم آشنایی با الگوهای جمعیت شناسی و نظری تغییرات مولفه های جمعیتی است. یک جمعیت شناس باید با الگوها و مدل های باروری، مرگ و میر و مهاجرت آشنایی کامل داشته باشد تا بتواند محتمل ترین سناریوهای پیش بینی را تشخیص دهد.

ج) تغییرات اقتصادی-اجتماعی :

با توجه به اینکه رفتارهای جمعیتی به شدت متأثر زمینه های اقتصادی و اجتماعی است، این تغییرات می توانند الگوهای خاص جمعیتی را رقم بزنند. مثلاً افزایش تحصیلات و اشتغال زنان زمینه ساز باروری پایین است.

در چه شرایطی پیش بینی های جمعیتی بلندمدت از اعتبار بیشتری برخوردار هستند؟

الف) مماس شدن شاخص های جمعیتی بر محور زمان^۱ :

در شرایطی که یک جمعیت مراحل اول تا سوم گذار جمعیتی را تجربه می کند ، سطوح و روندهای باروری، مرگ و میر در شرایط بی ثباتی قرار دارند. این دو مولفه حیاتی که مهمترین پارامترهای پیش بینی جمعیت هم محسوب می شوند، تغییرات بالایی را تجربه می کنند. در این شرایط پیش بینی های جمعیتی بسیار مشکل و ممکن است نتایج کاملاً نامعتبری را به دست دهند.

اما همین که به مراحل نهایی گذار جمعیتی نزدیک تر می شویم و آهنگ تغییرات شاخص های باروری و مرگ و میر ملایم می شود، پیش بینی های جمعیتی از صحت بیشتر برخوردار می شوند. در این حالت جمعیت شناسان از مماس شدن شاخص های جمعیتی بر محور زمان^۱ یاد می کنند. مماس شدن شاخص ها بدین معنا است در مراحل نهایی گذار جمعیتی یعنی زمانی که باروری به سطح جانشینی نزدیک می شود و امید زندگی نزدیک به ۷۵ سال می شود، تغییرات آنها بر محور زمان با ثبات و بسیار کند و تدریجی می شود. در چنین شرایطی تدوین سناریوها و مفروضات باروری و مرگ و میر راحتتر است و پیش بینی های جمعیتی حتی در دوره های زمانی بلندمدت تر نتایج بهتری را بدست می دهند.

ب) الگوشناسی روندهای جمعیتی:

بطور کلی در تحلیل های سری های زمانی چهار الگوی تغییرات را می توانیم در نظر بگیریم. الف) تغییرات نامنظم^۱ ب) تغییرات فصلی^۱ ج) تغییرات دوره ای^۱ د) تغییرات صعودی - نزولی منظم^۱. اگر به شاخص های

جمعیتی از جمله باروری و مرگ و میر نگاه کنیم، متوجه خواهیم شد که تغییرات این گونه شاخص ها از نوع تغییرات صعودی- نزولی منظم است.

مثلاً اگر برخی از نوسانات موقتی باروری و مرگ و میر در برخی از شرایط زمانی خاص جوامع کنار بگذاریم روند تغییرات باروری و مرگ و میر در مسیر گذار جمعیتی نزولی بوده است، تجربه تحولات جمعیتی جوامع شاید به ندرت جامعه ای نشان دهد که بعد کاهش بلند مدت باروری، افزایش های باروری قابل توجهی را تجربه کرده باشد. در مورد مرگ و میر این الگوی با کمی تفاوت وجود دارد تا زمانی که جمعیت ها در مسیر گذار جمعیتی اول هستند مرگ و میر از یک الگوی باثبات کاهنده پیروی می کند و همین که یک جمعیت وارد گذار جمعیتی دوم می شود الگوی نزولی مرگ و میر تبدیل به الگوی صعودی با دوام و تدریجی و آرام می شود. این تغییر روند مرگ و میر، اساساً بعثت سالخوردگی جمعیت و انباشتگی مرگ در سنین بالای ۶۵ سال است. لذا در این شرایط میتوان گفت در شرایط طبیعی پیش بینی های جمعیت بلندمدت هم بیشتر قرین به صحت خواهند بود. مطالب ذیل مبانی و مفروضات چهار سناریوی سازمان ملل است.

This document was created with Win2PDF available at <http://www.daneprairie.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.